

TOMASZ LESZKOWICZ

Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego

„Droga do NATO” a historia Wojska Polskiego lat dziewięćdziesiątych. Przegląd literatury w ćwierćwiecze akcesji

ABSTRACT

The aim of this article is to present an overview of the existing literature on the Polish Armed Forces in the 1990s, as well as on the so-called “Polish road to NATO”, with emphasis on the transformation of the Armed Forces of the Republic of Poland and their adaptation to alliance standards. By highlighting the most significant publications, both scholarly studies and source materials, the article outlines the general trends in current research and identifies potential perspectives for further historical analysis.

Rocznice wydarzeń historycznych, zwłaszcza takie, które nazywamy „okrągłymi” (kolejne dziesięciolecia, ćwierćwiecze, stulecie itp.) przyciągają uwagę społeczną, są narzędziem prowadzenia działań na polu polityki pamięci historycznej, mogą być także impulsem do badań naukowych oraz publikacji ich wyników. W marcu 2024 r. Rzeczpospolita Polska celebrowała 25. rocznicę przystąpienia do Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego. Wydarzenie to, traktowane jako jeden z fundamentów obecnej pozycji międzynarodowej Polski, a przede wszystkim jej bezpieczeństwa, uczczone zostało przez najważniejsze instytucje państwowe. Rocznica akcesji, symbolizowanej przez uroczystość podpisania stosownych dokumentów przez szefów dyplomacji Polski, Czech oraz Węgier w towarzystwie amerykańskiej Sekretarz Stanu Madeleine Albright w *Harry S. Truman Presidential Library* w Independence w stanie Missouri 12 marca 1999 r., była także uroczystością świętowaną przez

Ministerstwo Obrony Narodowej oraz całe Wojsko Polskie (dalej: WP). Wydarzenie to stanowiło bowiem istotną cezurę w najnowszej historii Sił Zbrojnych RP, które dzięki obecności w NATO – sojuszu silnym i nowoczesnym – zdobyły cenne doświadczenie i przeszły w większości obszarów głęboką transformację, odciskając swój ślad na historii armii jako całości, ale także w dziejach poszczególnych rodzajów sił zbrojnych, jednostek czy biografiach wielu żołnierzy.

Historia Polski w NATO nie rozpoczyna się jednak w chwili, w której to minister Bronisław Geremek złożył swój podpis pod ostatecznym dokumentem akcesyjnym. Członkostwo w Sojuszu było jednym z celów polskiej polityki zagranicznej okresu transformacji ustrojowej, uważano je bowiem nie tylko za gwarancję bezpieczeństwa suwerennej państwowości, ale także za symbol odzyskiwanej po upadku bloku wschodniego więzi z Zachodem. Integralnym elementem narracji na temat członkostwa jest więc także proces zabiegania o nie, ujmowany zwykle poprzez symbol „drogi”¹, wyrażający z jednej strony pewien jasny kierunek, w którym podąża wędrowiec, z drugiej zaś – dynamiczny charakter tego procesu. Polska „droga do NATO” jest z tego punktu widzenia uporządkowanym i celowym, rozłożonym w czasie działaniem, które prowadzi do sukcesu – suwerenne państwo polskie nie błędziło po „geopolitycznych rozdrożach”, a przy szerokim konsensusie społecznym i politycznym, mimo problemów i zagrożeń, odbyło „podróż”, która zgodnie z kulturowymi schematami przyniosła przemianę i w efekcie realizację celów.

Sojusz Północnoatlantycki to w pierwszym rządzie wspólnota wojskowa. Swoją wędrówkę „drogę do NATO” odbyło także WP, które w przeciągu niecałej dekady przeszło transformację od jednej z największych armii Układu Warszawskiego (dalej: UW), podporządkowanej Moskwie i przygotowującej się do wojny z państwami Zachodu, do sił zbrojnych podlegających demokratycznej i cywilnej kontroli oraz będących partnerem dla nowoczesnych armii państw zachodnich. Tak rozumiany proces przybliżania się do Sojuszu i dostosowywania się do jego wymagań był jednym z podstawowych zjawisk, które dotyczyło historii WP po 1989 r. Zmiana miała szeroki charakter i była powiązana z innymi działaniami, mającymi na celu reformę sił zbrojnych, odejście

¹ Jednym z dowodów na takie właśnie postrzeganie tego zagadnienia może być częstotliwość używania różnych wersji terminu „droga do NATO” w tytułach publikacji przytaczanych w dalszej części niniejszego tekstu.

od rzeczywistości ludowego Wojska Polskiego² i dostosowanie polityki obronnej do realiów i wyzwań przełomu XX i XXI w.

Celem tego artykułu jest scharakteryzowanie dotychczas powstałej literatury poświęconej problematyce „drogi do NATO”, którą przed 1999 r. przebyło WP. Perspektywa trzydziestu pięciu lat od fundamentalnej zmiany, jaką były koniec systemu komunistycznego w Polsce i początek transformacji ustrojowej, a także ćwierćwiecze akcesji do Sojuszu Północnoatlantyckiego, wydaje się właściwym momentem do rozpoczęcia badań historycznych nad dziejami sił zbrojnych w III RP. Rodzima historiografia powoli zaczyna bowiem eksplorować dzieje Polski po 1989 r., do tej pory będące obszarem refleksji przedstawicieli różnorodnych nauk społecznych, a także szeregu publicystów czy świadomych uczestników wydarzeń. Oczywiście, historia transformacji ustrojowej, rozumianej szerzej niż tylko jako czas zasadniczych przekształceń polityczno-gospodarczych okresu 1989–1991, a bardziej jako okres trwający do końca dekady lat dziewięćdziesiątych³, potrzebować będzie kolejnych kilkunastu, a nawet kilkudziesięciu lat, by na podstawie badań źródłowych i z użyciem metodologii właściwej dla nauk historycznych zarysować się w wyraźny sposób⁴. Niedawne ćwierćwiecze akcesji wydaje się jednak dobrą okazją do podsumowania tego, co o wskazanym powyżej problemie do tej pory napisano, o czym z grubsza już wiemy, jakie kwestie zaś były do tej pory pominięte i niezauważone. Temat „wojskowej

² Dla porządku odnotować należy, że oficjalną nazwą armii w PRL było „Wojsko Polskie” lub (po 1952 r.) „Siły Zbrojne PRL” (dalej: SZ PRL), przymiotnik „ludowe” (zapisywany raz małą, a raz wielką literą) był zaś dodawany powszechnie dla podkreślenia politycznego i ideowego oblicza „nowej armii”, ukształtowanej w wyniku II wojny światowej. Stąd też termin „ludowe Wojsko Polskie” (oraz „Ludowe Wojsko Polskie”) uznać można za swoistą pół-oficjalną nazwę sił zbrojnych podporządkowanych komunistom polskim uzależnionym od Związku Radzieckiego, tym samym zaś, dla odróżnienia i podkreślenia specyfiki tej armii, używanie tego pojęcia jako synonimu „Sił Zbrojnych PRL” jest moim zdaniem uzasadnione. W związku z przyjętą przez redakcję *Przeglądu Historyczno-Wojskowego* konwencją zapisu stosować będę formę ludowe Wojsko Polskie.

³ Wydarzeniami, które mogłyby stanowić cezurę końcową tak rozumianego okresu w historii Polski, byłyby m.in. uchwalenie Konstytucji RP w 1997 r., wspomniana już akcesja do NATO oraz przystąpienie do Unii Europejskiej w 2004 r.

⁴ Szereg prac nt. dziejów Polski po 1989 r. stworzył Antoni Dudek, autor regularnie aktualizowanych w kolejnych wydaniach syntez historii politycznej III RP oraz prac monograficznych, zob. Antoni Dudek, *Od Mazowieckiego do Suchockiej. Pierwsze rządy wolnej Polski* (Kraków: Znak Horyzont, 2019). W ostatnim czasie jedną z głośniejszych propozycji wydawniczych poświęconych tej tematyce była praca Michała Przeperskiego, dotycząca równocześnie problemów historii społecznej, zob. Michał Przeperski, *Dziki Wschód. Transformacja po polsku 1986–1993* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2024).

drogi do NATO” rozpatrywany będzie przy tym na tle dotychczasowych badań poświęconych obydwu składnikom tego zagadnienia – historii Sił Zbrojnych RP w latach dziewięćdziesiątych XX w. oraz dziejom polskich starań o członkostwo w Sojuszu Północnoatlantyckim.

Polityka i strategia

Funkcjonowanie WP w pierwszej dekadzie III RP było opisywane w wielu wypadkach niemalże na bieżąco, nie tylko w prasie ogólnopolskiej czy fachowej, ale także w publikacjach książkowych o charakterze reporterskim⁵. Rok 1999 okazał się istotną cezurą również w tym przypadku, zakończenie „drogi do NATO” skłaniało bowiem do dokonywania pierwszych podsumowań. Rozpoczęte w tym czasie badania nie były być może prowadzone w sposób intensywny, dysponujemy jednak szeregiem prac, które dają nam wgląd w rzeczywistość Sił Zbrojnych lat 1990–1999 na podstawowym poziomie.

Za najpełniejsze jak do tej pory opracowanie – zwłaszcza dziejów politycznych i instytucjonalnych armii – uznać należy pracę Jerzego Zalewskiego *Wojsko Polskie w przemianach ustrojowych 1989–2001*⁶. Autor, w chwili opublikowania monografii pułkownik służby czynnej i główny specjalista w Departamencie Społeczno-Wychowawczym/Departamencie Wychowania i Promocji Obronności Ministerstwa Obrony Narodowej (dalej: MON), przedstawił opis, który można określić mianem „wewnątrzinstytucjonalnego”. Uprawnione jest domniemanie, że to umiejscowienie nie tylko dało badaczowi ogromną wiedzę (niektóre z opisywanych spraw zapewne obserwował na bieżąco), ale także dostęp do materiałów źródłowych. Obok bowiem aktów prawnych (różnego szczebla) czy prasy, Zalewski korzystał obficie m.in. z biuletynów różnych instytucji, projektów ustaw i publikacji resortowych. Pozwoliły mu one podjąć szereg zagadnień, takich jak likwidacja struktur partyjnych w wojsku, reforma działalności wychowawczej, kwestia udziału żołnierzy w życiu publicznym, rozwiązania prawne regulujące funkcjonowanie armii, programy dostosowywania SZ RP do nowych realiów systemowych, kwestia demokratycznej kontroli, czy w końcu

⁵ Np. Ireneusz Czyżewski, *Trzęsienie ziemi w MON* (Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, 1993).

⁶ Jerzy Zalewski, *Wojsko Polskie w przemianach ustrojowych 1989–2001* (Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2002).

proces przygotowania WP do członkostwa w NATO. Omawiana praca daje więc podstawową syntezę istotnych wydarzeń i zjawisk w historii wojska w „nowych” czasach, jednocześnie zaś nie da się uznać jej za wyczerpujący opis historii armii w okresie tak bogatym w zmiany i nowe wyzwania. Co więcej, wspomniana wyżej „wewnętrzny instytucjonalna” perspektywa, osobisty udział w opisywanych wydarzeniach oraz niewielka odległość czasowa od badanych problemów mogą skłaniać do pytania o sprawy z różnych powodów pominięte przez autora w jego publikacji. Niewątpliwie ponowna analiza problemów poruszonych przez Zalewskiego, a także sięgnięcie po nowe źródła i przyjęcie perspektywy historycznej mogłyby doprowadzić do poszerzenia, a być może także weryfikacji ustaleń badacza sprzed ponad dwudziestu lat.

W naukowy sposób opracowane zostały także wieloletnie badania społeczne prowadzone w Wojsku Polskim przez wyspecjalizowane komórki: Instytut Badań Społecznych Wojskowej Akademii Politycznej (przed 1990 r.) oraz Wojskowy Instytut Badań Socjologicznych (dalej: WIBS). Monografią, która zbiera dorobek wojskowej socjologii w dziedzinie badań nad armią i żołnierzami w „nowych czasach”, jest praca oficera i naukowca związanego z WIBS Stanisława Jarmoszki pt. *Wojsko Polskie pierwszej dekady transformacji*⁷. Właśnie pojęcie „transformacji” zajmuje we wspomnianej książce miejsce centralne – autor postrzega Siły Zbrojne RP jako instytucję zmieniającą się pod wpływem czynników politycznych i społecznych, i to w sposób wielowymiarowy. Analizie poddano trzy główne zagadnienia: sferę organizacyjną (zmieniającą się na wielu poziomach strukturę armii, redukcję ilościową stanów etatowych oraz modyfikację charakteru służby), strukturę społeczną kadry zawodowej oraz świadomość środowisk wojskowych (ewolucja postaw wobec bezpieczeństwa kraju, postrzeganie armii i zawodu wojskowego). Pracę uzupełniały rekomendacje do dalszych działań. W efekcie spojrzenie z perspektywy socjologicznej pozwoliło na uchwycenie istotnych zjawisk trudniej zauważalnych z poziomu polityki obronnej czy rozważań teoretyczno-sztabowych. Charakterystyczne dla badań społecznych ujęcie dynamiczne pozwoliło zaś na wyodrębnienie trendów i zwrócenie uwagi na czynniki kształtujące zmianę. W pewnym sensie praca Jarmoszki jest „prezentem” dla przyszłych historyków Wojska Polskiego po 1989 r., daje ona bowiem podstawy do dalszych

⁷ Stanisław Jarmoszko, *Wojsko Polskie pierwszej dekady transformacji* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003).

badają, uwzględniających nie tylko punkt widzenia klasycznie rozumianej historii politycznej czy wojskowej, ale także stawiających pytania charakterystyczne dla badań dziejów społecznych.

Perspektywę typowo historyczno-wojskową prezentuje natomiast praca Jerzego Kajetanowicza (również emerytowanego pułkownika) poświęcona miejscu Wojska Polskiego w systemie bezpieczeństwa państwa od 1945 do 2010 r.⁸ Szeroki zakres chronologiczny sprawił, że dzieje po 1989/1990 r. zajmują ok. ¼ objętości książki (100 stron), kolejne 150 stron wypełnionych jest tekstami poszczególnych dokumentów strategicznych dotyczących bezpieczeństwa państwa polskiego (w większości także z okresu III RP). W przypadku tej publikacji autora interesowały przede wszystkim kwestie systemowe, a więc umiejscowienie sił zbrojnych w strategiach bezpieczeństwa państwa oraz funkcjonowanie całości systemu obronnego zarówno przed wstąpieniem do NATO, jak i w pierwszej dekadzie funkcjonowania w sojuszu. Drugim obszarem badawczym jest kwestia organizacji wojska – Kajetanowicz bardzo skrupulatnie odnotowuje kolejne rozformowania i przeformowania związków taktycznych i jednostek Wojsk Lądowych, Sił Powietrznych i Marynarki Wojennej, przy czym nie udaje mu się, niestety, uniknąć pewnej nieklarowności, charakterystycznej dla omawiania zmian tego rodzaju. Ostatnim aspektem opisu jest udział Wojska Polskiego w misjach pokojowych i stabilizacyjnych w tym okresie. Omawiana praca w kilku obszarach stanowi (również z racji podanych w niej zestawień liczebności wojska oraz sprzętu) cenne źródło wiedzy o armii w latach 1990–2010. Kajetanowicz zaprezentował przy tym wywód charakterystyczny dla badaczy lokujących się w obszarze nauk o bezpieczeństwie: w książce dominują rozważania ogólnoteoretyczne, skupione na kwestiach systemowo-strategicznym, a tam, gdzie pojawia się konkret (jak przy organizacji sił zbrojnych), informacja dominuje nad interpretacją, co tworzy bardziej nie zawsze czytelny wykaz⁹ niż analizę. Warto przy tym dodać, że w przypadku tej najbardziej obfitej

⁸ Jerzy Kajetanowicz, *Wojsko Polskie w systemie bezpieczeństwa państwa 1945–2010* (Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza, 2013).

⁹ Niewątpliwą wadą wywodu Kajetanowicza dotyczącego przekształceń organizacyjnych jest brak konsekwencji. Szczegółowa analiza części dotyczącej Wojsk Lądowych oraz Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej pokazuje m.in. pomyłki faktograficzne i literówki, niesystematyczność (pewne jednostki pojawiają się w rozważaniach nagle i bez kontekstu) czy mieszanie np. decyzji o rozformowaniu z faktyczną realizacją tego procesu (Kajetanowicz, *Wojsko*, 192–216). W praktyce wymaga to weryfikowania informacji z innymi źródłami.

w faktografię części autor korzystał ze źródeł ogólnodostępnych (publikacji książkowych oraz prasy specjalistycznej), co jak można domniemywać wynikało z braku dostępu do materiałów archiwalnych.

Najnowsza próba spojrzenia na historię Sił Zbrojnych III RP, przedstawiona wspólnie przez Wojciecha Saletrę i Marka Betiuka¹⁰, skoncentrowana została wokół pojęcia „polityki obronnej” i ograniczona latami 1989–2004 (autorzy w sposób wystarczający nie wytłumaczyli przy tym wyboru takiej a nie innej cezury końcowej)¹¹. W kolejnych częściach pracy, wychodząc od postrzeganych szeroko czynników wpływających na redefinicję podejścia państwa polskiego do obronności, przedstawione zostały m.in. kwestie zmian modelu organizacyjnego wojska, wprowadzenia kontroli cywilnej nad armią oraz zbliżenia się do NATO i samej akcesji do Sojuszu (w części trzeciej, poświęconej okresowi po 2000 r., sprawy sojusznicze znalazły się w centrum uwagi autorów). Szeroki i ambitny zamysł przedstawienia kwestii transformacji polskiej polityki obronnej i symbolicznego przejścia „od Układu Warszawskiego do NATO” w istocie nie przyniósł, niestety, zbyt wielu nowych informacji – autorzy, podobnie jak wielu innych badaczy dotychczas, obracali się w kręgu tych samych źródeł (akty prawne, wystąpienia przedstawicieli rządu, decyzje ministerialne itp.). Co więcej, nierzadko wywód jest wprost odtwórczy, co widać np. w części poświęconej przekształceniom Sił Zbrojnych w latach 1993–1999 – opis w tym wypadku bazuje w większości na omówionej wyżej pracy Zalewskiego i „przetykany” jest odniesieniami do aktów prawnych czy publikacji oficjalnych¹².

Obok omówionych wyżej monografii, ukazujących WP w latach dziewięćdziesiątych w szerszej perspektywie, wymienić należy także szereg bardziej szczegółowych studiów. Opracowania doczekała się m.in. aktywność Sejmu RP w obszarze wojska i obronności. Autor pracy, Henryk Binkowski, omówił działalność legislacyjną oraz kontrolną, a także problem finansowania obrony narodowej w pracach izby niższej polskiego parlamentu¹³. Kwestia budżetu wojskowego, stanowiącego istotną część wydatków państwa (i w związku z tym budzącego duże zainteresowanie),

¹⁰ Odnotować przy tym należy, że w tym akurat przypadku tylko jeden z dwóch autorów to oficer zawodowy.

¹¹ Wojciech Saletra i Marek Betiuk, *Od Układu Warszawskiego do NATO. Polityka obronna RP w latach 1989–2004* (Łódź–Kielce: ArchaeGraph Wydawnictwo Naukowe, 2020).

¹² Saletra i Betiuk, *Od Układu Warszawskiego*, 89–120.

¹³ Henryk Binkowski, *Wojsko i obronność w działalności Sejmu RP (1989–2001)* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2003).

była także obiektem analiz specjalistów w tym zakresie¹⁴. Tematyką strategii bezpieczeństwa państwa z 1990 oraz 1992 r. zajmował się Stanisław Koziej jako wojskowy i urzędnik państwowy zaangażowany w ten obszar tworzenia bezpieczeństwa państwa¹⁵. Wspomnieć należy też oczywiście o szeregu tekstów dotyczących udziału w tym dziesięcioleciu w misjach pokojowych, będących jedną z głównych form aktywności WP okresu transformacji¹⁶. Pomniejsze studia dotyczyły też dużo węższej tematyki, m.in. międzynarodowych działań Marynarki Wojennej¹⁷. Odnotować należy też istnienie szeregu prac o charakterze pamiątkowym i kronikarskim, poświęconych dziejom poszczególnych jednostek i związków taktycznych¹⁸. Oddzielną kategorią publikacji są różnego rodzaju

¹⁴ Janusz Płaczek, *Miejsce wydatków wojskowych Polski na tle wydatków wojskowych państw NATO* (Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2002); Konrad Stańczyk, red., *Wybrane problemy finansów publicznych. Finanse wojska* (Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2009).

¹⁵ Stanisław Koziej, „Obronność Polski w warunkach samodzielności strategicznej lat 90. XX wieku”, *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 1 (21) (2012): 19–30.

¹⁶ Zob. m.in. Grzegorz Ciechanowski, *Polskie Kontyngenty Wojskowe w operacjach pokojowych 1990–1999* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010); Hubert Królikowski, Czesław Marcinkowski i Janusz Micewski, 6. *Brygada Desantowo-Szturmowa w operacjach pokojowych i stabilizacyjnych 1995–2005* (Warszawa: Wydawnictwo Comandor, 2005).

¹⁷ Adam Sokołowski, „«Morskie» epizody polsko-niemieckiej współpracy wojskowej w latach 90. XX wieku”, *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego* 9, nr 1 (2015): 161–170; Łukasz Wyszniński, „Geopolityczne znaczenie Marynarki Wojennej w polityce bezpieczeństwa Polski w latach 1990–1999”, *Colloquium. Pedagogika – Nauki o Polityce i Administracji* 11, nr 4 (2019): 87–112, <https://doi.org/10.34813/14coll2019>.

¹⁸ Zob. m.in. Marek Samarczew i Krzysztof Wołodkiewicz, „Rola 1. Warszawskiej Dywizji Zmechanizowanej im. Tadeusza Kościuszki w kształtowaniu nowego oblicza Sił Zbrojnych w latach 1990–1999”, w 1. *Dywizja Kościuszkowców w służbie Sił Zbrojnych i społeczeństwa. Wybrane aspekty*, red. Bogusław Bębenek (Pułtusk: Wydawnictwo Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora, 2023), 145–183; Wiesław Chłopek, 11. *Lubuska Dywizja Kawalerii Pancernej im. Króla Jana III Sobieskiego. Zarys dziejów* (Żary: Chroma, 2005); Dariusz Faszczka, 12. *Szczecińska Dywizja Zmechanizowana. 70 lat służby na Pomorzu Zachodnim (1945–2015)* (Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2015); Kazimierz Czernikowski, 16. *Pomorska Dywizja Zmechanizowana im. Króla Kazimierza Jagiellończyka* (Elbląg: Stowarzyszenie Żołnierzy i Sympatyków 16. Pomorskiej Dywizji Zmechanizowanej im. Króla Kazimierza Jagiellończyka w Elblągu, 2012); Artur Surmacz, 25. *lat 21 Brygady Strzelców Podhalańskich w służbie Sił Zbrojnych RP i Podkarpacia* (Rzeszów: 21. Brygada Strzelców Podhalańskich, 2018); Marek Zieliński i Jan Sosnowski, *Zarys historii 34. Brygady Kawalerii Pancernej (1944–2015)* (Żagań: Oficyna Wydawnicza DEKOGRAF, 2016); Edward Pawlica, Wiesław Bolesław Łach i Dariusz Godlewski, 1. *Mazurska Brygada Artylerii im. gen. Józefa Bema. Tradycje i współczesność* (Olsztyn: 1. Mazurska Brygada Artylerii, 1998); Robert Kwiatkowski, *Tradycje i współczesność 4. Zielenogórskiego Pułku Przeciwlotniczego* (Żagań: Oficyna Wydawnicza DEKOGRAF, 2016); Jarosław Rybak, *Lubliniec.pl. Cicho i skutecznie. Tajemnice najstarszej jednostki specjalnej Wojska Polskiego* (Warszawa: Wydawnictwo Creatio PR, 2011); Hubert Mordawski i Andrzej Paściak, 3. *Korpus Obrony Powietrznej 1957–2007* (Wrocław: Oddział Społeczno-Wychowawczy Dowództwa Sił

wydawnictwa (zwykle okolicznościowe) sygnowane przez resort obrony narodowej, będące np. materiałami pokonferencyjnymi, w większości ogólnymi w treści, choć w szczegółowych sprawach przekazującymi warte uwagi informacje¹⁹.

Ważnym składnikiem dotychczasowej bibliografii dotyczącej historii WP w latach dziewięćdziesiątych jest fakt wydania drukiem szeregu relacji osób – polityków i wojskowych – mających decydujący wpływ na funkcjonowanie tej instytucji. Kilka relacji (powtarzających te same kwestie), na czele z wywiadem – rzeką pt. *Ze szczytów do NATO*, złożył Janusz Onyszkiewicz, jeden z dwóch pierwszych cywilnych wiceministrów obrony narodowej (w rządzie Tadeusza Mazowieckiego, a następnie Jana Krzysztofa Bieleckiego), a następnie szef resortu w rządach Hanny Suchockiej oraz Jerzego Buzka (w Sejmie II kadencji – wiceprzewodniczący Komisji Obrony Narodowej)²⁰. Obszerny wywiad z Janem Parysem, pierwszym cywilnym szefem MON, znalazł się w głośnej książce *Lewy czerwcowy* Jacka Kurskiego i Piotra Semki²¹. Kilkudziesięciostronicowy wywiad z Piotrem Kołodziejczykiem, dwukrotnym ministrem obrony (w rządach Mazowieckiego oraz Bieleckiego, a następnie Waldemara Pawlaka) przeprowadził Mieczysław Ziemiański²². O doświadczeniach z pracy w resorcie obrony opowiadali też (na różnych etapach swojej

Powietrznych, 2007); Andrzej Paściak, „Zachęta” i „Sparta”. *Zarys historii 35. Batalionu radio-technicznego we Wrocławiu (1974–1998)* (Wrocław: Fundacja Otwartego Muzeum Techniki, 2017); Mirosław Jurkowlaniec i Anna Sech, red., 3. *Flotylla Okrętów im. kmdr. Bolesława Romanowskiego 1971–2021* (Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2021).

¹⁹ Np. Mieczysław Cieniuch i Jerzy Niepsuj, red. *Od autorytaryzmu do demokracji. Wojsko Polskie 1989–2009* (Warszawa: Dom Żołnierza Polskiego, 2009). W tomie, obok zapisu dyskusji panelowej byłych ministrów obrony oraz referatów naukowców, znalazły się także wystąpienia wojskowych oraz urzędników MON, omawiających funkcjonowanie dowodzonych lub nadzorowanych obszarów działalności wojska.

²⁰ Janusz Onyszkiewicz, Witold Bereś i Krzysztof Burnetko, *Ze szczytów do NATO. Z Januszem Onyszkiewiczem rozmawiają Witold Bereś i Krzysztof Burnetko* (Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 1999); Janusz Onyszkiewicz, „Na drodze do NATO – okruchy wspomnień”, *Bezpieczeństwo Narodowe*, nr 1 (29) (2014): 21–39; Onyszkiewicz, „Nasza droga do NATO”, w *15 lat Polski w NATO. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Obrony Narodowej Senatu RP* (Warszawa: Kancelaria Senatu, 2014), 13–20; Onyszkiewicz, „Polska a NATO – tor przeszkód”, w *NATO. W dwadzieścia lat po akcesji. Wspomnienia, analizy, pytania, wnioski*, red. Małgorzata Winiarczyk-Kossakowska, Sabina Sanetra-Półgrabi i Paweł Skorut (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2020), 37–50.

²¹ „Bitwa o wojsko – rozmowa z Janem Parysem”, w Jacek Kurski i Piotr Semka, *Lewy czerwcowy* (Warszawa: Editions Spotkania, 1992), 57–96.

²² Piotr Kołodziejczyk i Mieczysław Ziemiański, *Wodowanie Admirala. Z admirałem Piotrem Kołodziejczykiem rozmawia Mieczysław Ziemiański* (Warszawa: Editions Spotkania, 1995).

kariery politycznej) niektórzy z wiceministrów w MON²³. Warto przy tym zwrócić uwagę, że niedoreprezentowana jest w tym zbiorze relacji polityków grupa osób kierujących resortem w czasach rządów koalicji Sojuszu Lewicy Demokratycznej (dalej: SLD) i Polskiego Stronnictwa Ludowego (dalej: PSL) w latach 1993–1997. Krótkie i dość ogólnikowe relacje, przy okazji rocznicowej konferencji na temat historii i działalności Sztabu Generalnego (dalej: SG) WP, złożyli dwaj jego szefowie, gen. dyw. Zdzisław Stelmaszuk oraz gen. broni Henryk Szumski²⁴. Najdłużej kierujący SG WP w tej dekadzie i jednocześnie najbardziej kontrowersyjny z „pierwszych żołnierzy”, gen. broni Tadeusz Wilecki, stał się bohaterem swego rodzaju autoryzowanej biografii, napisanej przez Petera Rainę przy okazji startu wojskowego w wyborach prezydenckich w 2000 r.²⁵ Odnotować należy także szereg publikacji płk. Stanisława Dronicza, oficera zwolnionego z wojska w latach osiemdziesiątych i związanego w ostatniej dekadzie PRL z opozycją demokratyczną, a po przełomie ustrojowym służącego ponownie w MON²⁶.

Powyższy przegląd głównych obszarów badawczych i publikacji pokazuje najważniejsze tendencje w pisaniu o historii WP w latach dziewięćdziesiątych – i nie chodzi tu tylko o to, że wśród autorów dominują oficerowie starsi, w większości wypadków zajmujący się działalnością naukową po odejściu z armii na emeryturę. Badania te w większości reprezentują podejście politologiczne, w tym typowe dla nauk o bezpieczeństwie – autorów (słusznie) interesuje opisanie szerszych tendencji i pewnej systemowej ramy, tworzonej w oparciu

²³ Bronisław Komorowski i Maria Wągrowska, *Prawą stroną. Życie, polityka, anegdota. Z Bronisławem Komorowskim rozmawiała Maria Wągrowska* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2005), 105–165; Romuald Szeremietiew, *W prawo marsz! O polityce i wojsku (rozmawiał Piotr Bączek)* (Warszawa: Wydawnictwo Print, 1993), 155–299; Łukasz Warzecha, *Strefa zdekomunizowana. Wywiad rzeka z Radkiem Sikorskim* (Warszawa: AMF Plus Group, 2007), 116–121; Danuta Waniek, „Spór o cywilną i demokratyczną kontrolę nad armią w latach dziewięćdziesiątych XX wieku”, w *NATO. W dwadzieścia lat*, 51–59; Andrzej Karkoszka, „Refleksje o obronie Polski końca XX wieku”, w *Polska polityka bezpieczeństwa 1989–2000*, red. Roman Kuźniar (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2001), 587–595.

²⁴ Zdzisław Stelmaszuk, „Takie były początki”, *Myśl Wojskowa* 59, nr 4 (2003): 239–244; Henryk Szumski, „Droga do NATO”, *Myśl Wojskowa* 59, nr 4 (2003): 245–247.

²⁵ Peter Raina, *General Wilecki: „nie dzielić polskiej krwi”* (Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky, 2000).

²⁶ Stanisław Dronicz, *Wojsko i politycy* (Warszawa: Agencja Wydawnicza CB, 2001); Dronicz, *Wojsko nieocenzurowane. Od Lenino do Drawska* (Warszawa: Agencja Wydawnicza „Cinderella Books”, 1997); Dronicz, *Żołnierskie losy* (Warszawa: Fundacja „Historia i Kultura”, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2012).

o ujęcia teoretyczne. Choć każda z opisanych prac odwołuje się do większej lub mniejszej puli faktów z historii Sił Zbrojnych RP, to sama analiza podporządkowana jest przede wszystkim interpretacji. Wiązać to należy oczywiście częściowo z charakterystyką materii badawczej – działanie wojska opiera się o tajemnicę służbową, a szeroki zakres danych nie może być ujawniany opinii publicznej, a więc także samym naukowcom. Jak się wydaje, taki sposób działania odpowiada także badaczom wywodzącym się z szeregów żołnierskich, którzy w związku z tą właśnie specyfiką świadomie dążą do ujęć modelowych, charakterystycznych dla badań dotyczących tematyki bezpieczeństwa czy też nauk wojskowych. Ten niedostatek warstwy faktograficznej (a na pewno wybiórczość w tym zakresie) wynikać może też z wykorzystanych przez badaczy źródeł. Przeważają bowiem wśród nich akty prawne, dokumenty o charakterze strategicznym bądź też publikacje resortowe. W opisie stwierdzany jest raczej stan faktyczny, pomijana zaś dynamika zmian i proces klarowania się decyzji. Stąd też większość obszarów funkcjonowania armii wciąż czeka na pogłębione badania.

Pomnik służby dyplomatycznej

W przeciwieństwie do działań wojska, dyplomacja rozgrywa się w dużo większym stopniu „w blasku reflektorów” – i to pomimo tego, że każdemu wystąpieniu publicznemu, konferencji czy szczytowi towarzyszy intensywna działalność kularowo-gabinetowa. I choć kuchnia dyplomatyczna ostatnich trzech dziesięcioleci w szczegółowych i istotnych z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa kwestiach pozostaje zamknięta dla historyków, specyfika polityki zagranicznej, komentowanej na bieżąco i opisywanej w mediach (często także dzięki przeciekom), powoduje, że badania nad nią mogą w o wiele szerszym zakresie korzystać z faktów i opisywać „żywe” wydarzenia, nie zaś tylko stwierdzać istnienie pewnych zjawisk. Widoczne jest to także przy publikacjach dotyczących polskiej „drogi do NATO”.

Wśród badaczy tej tematyki, a także samej polskiej obecności w Sojuszu Północnoatlantyckim, wymienić należy w pierwszym rzędzie Roberta Kupieckiego. Jest on bez wątpienia ekspertem nie tylko jako historyk i politolog, ale także jako świadek historii – od 1994 r. związany jest bowiem z dyplomacją, brał aktywny udział w działaniach związanych z akcesją do sojuszu, a w 1999 r. został na pięć lat zastępcą stałego

przedstawiciela RP przy NATO (w kolejnych latach był też m.in. ambasadorem w Waszyngtonie oraz wiceministrem obrony narodowej i spraw zagranicznych). Ujęcia syntetyczne jego autorstwa²⁷ charakteryzują się nie tylko rzetelnym i wielostronnym przedstawieniem kontekstów opisywanych wydarzeń, ale także klarownością oraz przystępnością wywodu. Zasadniczą cechą wzmiankowanych prac jest skupienie się na działaniach dyplomatycznych czy szeroko rozumianym problemie bezpieczeństwa międzynarodowego – a więc zagadnieniach związanych z polityką i „cywilną” stroną procesu przybliżania się i samej akcesji do NATO. W oczywisty sposób wynika to ze wspomnianego już profesjonalnego osadzenia badacza, a po części także z dużej aktywności Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ) i instytucji przez nie nadzorowanych (na czele z Polskim Instytutem Spraw Międzynarodowych) w dokumentowaniu własnych działań. Stąd „bohaterami” prac są przede wszystkim ministrowie spraw zagranicznych (na czele z Krzysztofem Skubiszewskim jako kreatorem fundamentów polityki zagranicznej III RP dekady transformacji) oraz dyplomaci (w tym również pracujący w pionie bezpieczeństwa międzynarodowego MON), którzy „krok po kroku”²⁸ przybliżali Polskę nie tylko do Sojuszu, ale także do kolektywnego Zachodu. Zauważenie tego swoistego „skrzywienia” nie jest oczywiście fundamentalnym zarzutem wobec prac Kupieckiego – w znacznym stopniu pokazuje jednak „wysforowanie” się ośrodka dyplomatycznego przed wojskowy w dotychczasowej opowieści o „drodze do NATO”.

W naturalny sposób podobną perspektywę prezentują także inne opracowania na temat polskiej polityki zagranicznej tego okresu. Wskazać należy tu w pierwszej kolejności syntezę pierwszego dwudziestolecia po odzyskaniu suwerenności autorstwa Romana Kuźniara²⁹. „Bitwa o NATO” jest w niej zasadniczą częścią „Bitwy o Atlantyk” (oryginalne

²⁷ Najnowszą i najaktualniejszą pracą wspomnianego autora jest opracowana przy okazji dwudziestolecia akcesji książka, której I część poświęcona jest w całości drodze Polski do Sojuszu Północnoatlantyckiego: Robert Kupiecki, *NATO w polskiej perspektywie 1989–2019* (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2019), 10–115. Wcześniej badacz ten publikował także: Kupiecki, *NATO u progu XXI wieku* (Warszawa: Wydawnictwo AKSON, 2000), 153–259; Kupiecki, „Kierunek atlantycki w polskiej polityce zagranicznej po 1989 r.”, w *Polska polityka bezpieczeństwa*, 271–327; Kupiecki, „Akcesja Polski do NATO – okiem historyka i uczestnika”, *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 1 (29) (2014): 41–75.

²⁸ Cytując tytuł (omówionej dalej) fundamentalnej książki wspomnieniowo-syntetycznej ambasadora Andrzeja Krzeczunowicza.

²⁹ Roman Kuźniar, *Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2008), 98–104, 115–126.

tytuły podrozdziałów), czyli zasadniczej zmiany orientacji międzynarodowej Polski po rozpadzie bloku wschodniego. Z racji syntetycznego charakteru pracy, jak i głównych zainteresowań autora, sprawy wojska są w niej wyłącznie zasygnalizowane, i to głównie w kontekście szerszych problemów politycznych (udział w „Partnerstwie dla Pokoju” /dalej: „PdP”/, cywilna kontrola nad armią). Podobnie zresztą – choć z racji ograniczonej objętości dużo bardziej skrótowo – prezentuje się opis zagadnień związanych z przystąpieniem do Sojuszu w najnowszej syntezie polskiej polityki zagranicznej od 1918 r. do czasów współczesnych, napisanej przy istotnym współudziale historyków³⁰.

Proces budowania relacji z NATO oraz początkowe fazy procesu akcesyjnego były opisywane w publikacjach wydanych jeszcze przed marcem 1999 r. W naturalny sposób teksty te wychodziły spod ręki nie-historyków – oprócz przedstawicieli szeroko rozumianych nauk politycznych (zwłaszcza stosunków międzynarodowych) istotną grupą byli tu sami dyplomaci i urzędnicy państwowi zaangażowani w proces kontaktów z Sojuszem Północnoatlantyckim. Przykładem tego typu publikacji jest szkic autorstwa Witolda Waszczykowskiego, ówczesnego radcy ministra i naczelnika wydziału w MSZ, dołączony do polskiego wydania *NATO Handbook* z 1995 r.³¹ Autor w syntetyczny sposób (choć bez przypisów) przedstawił okoliczności zainteresowania Polski członkostwem w Sojuszu Północnoatlantyckim i scharakteryzował kontakty w ramach Północnoatlantyckiej Rady Współpracy oraz udział w „PdP”, w tym ostatnim nie pomijając wątków związanych z realizacją przedsięwzięć wojskowych. Jeszcze w 1998 r. ukazała się także niewielka, choć wartościowa książka pracownika Biura Bezpieczeństwa Narodowego Tomasza Otłowskiego, w syntetyczny sposób ujmująca cały proces integracji Polski z NATO, poczynając od geopolitycznej zmiany związanej z upadkiem bloku wschodniego poprzez alternatywne wobec opcji euroatlantyckiej koncepcje międzynarodowego bezpieczeństwa państwa, ewolucję strategiczną sojuszu aż po narastającą współpracę obydwu podmiotów. Autor w swoich rozważaniach odniósł się także do istotnej w latach dziewięćdziesiątych

³⁰ Andrzej Friszke, „Niepodległość, demokracja, integracja europejska. Polska polityka zagraniczna 1989–2015”, w *Polska polityka zagraniczna 1918–2023*, red. Ryszard Stemplowski (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2024), 190–196.

³¹ Witold Waszczykowski, „Polska w partnerstwie z NATO”, w *NATO Vademecum* (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, Biuro Prasy i Informacji MON, 1995), 219–247.

kwestii relacji państwa polskiego z Unią Zachodnioeuropejską (dalej: UZE) – istniejącą od 1954 do 2010 r. (wygaszaną od 1999 r.) organizacją skupiającą europejskich członków NATO i większość członków Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej i będącą nieudaną próbą realizacji wspólnej europejskiej polityki obronnej. Z perspektywy „drogi do sojuszu” organizacja odegrała jednak pozytywną rolę, gdyż jako członek stowarzyszony Polska mogła wykorzystywać forum UZE do integracji z samym NATO³².

Krótsze opracowanie stosunków z sojuszem, poruszające kwestię wewnętrznych implikacji integracji oraz międzynarodowych konsekwencji rozszerzenia, znalazło się również w wydanej w 1997 r. przez Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiej obszernej publikacji *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*³³. Tematyka integracji z NATO była też podejmowana na łamach czasopism specjalistycznych³⁴ i podczas konferencji naukowych, których efektem były publikacje zbiorowe³⁵. Obszarem refleksji był także problem społecznego poparcia dla członkostwa w NATO³⁶. Odnotować należy również publikacje, niekiedy w formie niewielkich broszur, sygnowane przez komórki organizacyjne MON, dokumentujące i tłumaczące na bieżąco aktualny stan relacji z NATO³⁷. Szczegółowe kalendarium wza-

³² Tomasz Otlowski, *Polska w procesie integracji z NATO i Unią Zachodnioeuropejską 1991–1998* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1998).

³³ Edward Haliżak i Katarzyna Rud., „Stosunki Polska-NATO”, w *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. Davis B. Bobrow, Edward Haliżak i Ryszard Zięba (Warszawa: Fundacja Studiów Międzynarodowych, 1997), 533–550.

³⁴ Stanisław Bieleń, „Uwarunkowania przystąpienia do NATO”, *Studia Europejskie* 1, nr 1 (1997): 117–134.

³⁵ Np. Jacek Czaputowicz, red., *Bezpieczeństwo europejskie. Koncepcje, instytucje, implikacje dla Polski* (Warszawa: Ararat, 1997), szczególnie zob. Krzysztof Zielke, „Polska droga do NATO”, w *ibid.*, 191–209; Konstanty A. Wojtaszczyk i Niepsuj, red., *NATO a Europa Wschodnia. Rozszerzenie NATO na Wschód – ostatnie wyzwanie europejskie XX wieku* (Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 1998); Erhard Cziomer, red., *NATO w systemie bezpieczeństwa europejskiego* (Kraków: Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, 1999).

³⁶ Zob. Andrzej Sakson, „Stosunek społeczeństwa polskiego do bezpieczeństwa kraju i przystąpienia do NATO”, w *Interesy bezpieczeństwa w Europie. Polska–Rosja–Niemcy*, red. Jadwiga Kiwerska (Poznań: Instytut Zachodni, 1996), 25–32; Zbigniew W. Rykowski i Jolanta Winiarska, „Społeczny odbiór procesów integracji z NATO i Unią”, w *Bezpieczeństwo europejskie*, 265–288. Zob. także Barbara Badora, „20 lat członkostwa Polski w NATO”, *Komunikat z badań CBOS* 31 (2019): 1–19.

³⁷ M.in. Maria Wągrowska, *Partnerstwo dla pokoju* (Warszawa: Biuro Prasy i Informacji MON, 1994); Paweł Wieczorek i Piotr Khudka, *Droga Polski do NATO – próba bilansu* (Warszawa: Biuro Prasy i Informacji MON, 1997). Podobny charakter miała, współwydawana przez Departament

jemnych relacji Polski i NATO od 1989 r. opracowała też w 1999 r. na łamach *Spraw Międzynarodowych* Zofia Szmyd³⁸. W 2001 r. podsumowania procesów i działań związanych z przewartościowaniem polskiej polityki bezpieczeństwa, pod wielce wymownym tytułem *Kilka uwag o źródłach sukcesu*, dokonał Andrzej Towpik, jeden z najbardziej zaangażowanych w proces negocjacji i akcesji dyplomatów polskich, a od marca 1999 r. pierwszy stały przedstawiciel RP przy Radzie Północnoatlantycznej³⁹. Swoistym ukoronowaniem „internacjologicznego” nurtu badawczego był rozdział dotyczący Sojuszu w pochodzącym z 2002 r. nowym wydaniu syntezy *Polska w organizacjach międzynarodowych*, autorstwa Marka Tabora⁴⁰. Obok przedstawienia najważniejszych wydarzeń związanych z fazą przedakcesyjną i samą akcesją scharakteryzował on także główne dziedziny współpracy wojskowej sprzed 1999 r. oraz pierwsze lata funkcjonowania Polski w NATO.

Paradoksalnie, zakończenie procesu akcesyjnego stało się raczej okazją do przeniesienia zainteresowań badaczy na inne zjawiska niż do podjęcia przez nich próby opisanie „polskiej drogi do NATO”, dotyczy to także historyków. Opublikowana w 2001 r. dwujęzyczna książka *Droga do sojuszu. Poland's Way to NATO*, przygotowana przez badaczy związanych z Wojskowym Instytutem Historycznym, wpisywała udział w Sojuszu Północnoatlantycznym w ciąg kooperacji sojuszniczych w historii XX w.: w czasie I wojny światowej, w dwudziestoleciu międzywojennym oraz funkcjonowania Polskich Sił Zbrojnych w czasie II wojny światowej. Rozdział „Od Układu Warszawskiego do

Bezpieczeństwa Międzynarodowego MON, seria „Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie”, zob. m.in. Karkoszka, „Rozszerzenie NATO – szanse i wyzwania”, w *Rozszerzenie NATO, Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie* (Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995), 67–83; Marcin Kaźmierski, Bogusław Świetlicki i Piotr Włodarski, *Od współpracy do integracji: rozwój stosunków Polski z NATO*, Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie (Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1996), 46–94.

³⁸ Zofia Szmyd, „Kalendarium wydarzeń Polska-NATO”, *Sprawy Międzynarodowe* 52, nr 1 (1999): 147–170.

³⁹ Andrzej Towpik, „Kilka uwag o źródłach sukcesu”, w *Polska polityka bezpieczeństwa*, 571–586. Jeden z najważniejszych wykonawców polityki wobec NATO niestety nie opublikował dotąd swoich wspomnień z tej misji. Przy okazji 20-lecia akcesji ponownie jednak dokonał analizy polskiej polityki bezpieczeństwa w latach dziewięćdziesiątych oraz okoliczności towarzyszących „drodze do NATO”, zob. Towpik, „Polska polityka bezpieczeństwa okresu transformacji. Droga do NATO”, w *NATO. W dwadzieścia lat*, 25–35.

⁴⁰ Marek Tabor, „Polska w Sojuszu Północnoatlantycznym”, w *Polska w organizacjach międzynarodowych*, red. Stanisław Parzymies i Irena Popiuk-Rysińska (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2002), 69–91.

NATO” napisał jednak rektor-komendant Akademii Obrony Narodowej, gen. dyw. Bolesław Balcerowicz, prezentując zarys podstawowych informacji i zjawisk związanych z transformacją WP, uzupełniony o bardziej teoretyczne rozważania na temat samego Sojuszu Północnoatlantyckiego⁴¹. W podobnej w swej koncepcji pracy zbiorowej, wydanej w 2021 r. przez historyków i badaczy bezpieczeństwa z Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie, część poświęcona NATO jedynie na nieco ponad dwóch stronach porusza tematykę „drogi” do sojuszu, skupiając się na rozważaniach dotyczących relacji między polską a sojuszniczą koncepcją strategiczną, natowskim instytucjom na terenie Polski czy udziałowi WP w misjach zagranicznych (oddzielny tekst poświęcono programom modernizacji technicznej Sił Zbrojnych RP w XXI w.)⁴². Okazją do przedstawienia pogłębionego opisu omawianego procesu nie były też kolejne rocznice akcesji, tradycyjnie obfitujące w publikacje poświęcone NATO i polskiej obecności w tym sojuszu – chlubnym wyjątkiem są wspomniane wcześniej publikacje Roberta Kupieckiego. Inne opracowania prezentują o wiele mniejszą wartość – część z nich ma charakter zdecydowanie odtwórczy⁴³, inne skupiają się zaś raczej na strategicznym punkcie wyjścia w początku lat dziewięćdziesiątych⁴⁴ bądź też sam proces integracji z NATO traktują jako krótki wstęp do rozważań na temat okresu członkostwa w Sojuszu⁴⁵. Niektórzy autorzy tekstów „rocznicowych” pomijają zaś

⁴¹ Bolesław Balcerowicz, „Od Układu Warszawskiego do NATO”, w *Droga do sojuszu. Poland's Way to NATO*, red. Andrzej Ajnenkiel (Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2001), 101–146. Inna wersja tego tekstu zob.: Balcerowicz, „Siły zbrojne w polskiej polityce bezpieczeństwa”, w *Polska polityka bezpieczeństwa*, 492–523.

⁴² Andrzej Ciupiński, Bethuel Matsili i Julita Mirowska, „Dwadzieścia lat Polski w NATO”, w *Polska w sojuszach polityczno-wojskowych 1919–2019*, red. Kajetanowicz (Częstochowa: Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza, 2021), 83–85.

⁴³ Przykładem artykuł będącego w istocie zbiorem przypisów do wspomnień Andrzeja Krzeczunowicza: Janusz Zuziak, „Droga Polski do NATO”, w *10 lat Polski w NATO*, red. Aleksandra Skrabacz (Warszawa: Centralna Biblioteka Wojskowa, 2009), 40–62. Tekst ten w niewiele zmienionej formie ukazał się także dekadę później: Zuziak, „Od Układu Warszawskiego do NATO. Droga Polski do Sojuszu Północnoatlantyckiego”, w *20 lat Polski w NATO. Oczekiwania i rzeczywistość*, red. Anna Zasun i Zuziak (Częstochowa: Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza, 2020), 25–45.

⁴⁴ Małgorzata Winiarczyk-Kossakowska, „Droga Polski do NATO. Od «początku końca» Układu Warszawskiego do Independence, Missouri”, w *NATO. W dwadzieścia lat*, 61–78.

⁴⁵ Paweł Turczyński, *15 lat Polski w NATO. Aspekty polityczne, prawne i militarne* (Warszawa: Bellona, 2015), 22–29; Eugeniusz Cieślak, „Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej w NATO. Refleksje z perspektywy ćwierćwiecza”, *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 44 (2024): 60–63, <https://doi.org/10.59800/bn/187300>.

w ogóle tematykę przedakcesyjną, widząc – ze stratą dla kompleksowości opisu – jedynie okres po 12 marca 1999 r.⁴⁶

Polski czytelnik może zapoznać się także z wartościowymi pracami pokazującymi rozszerzenie NATO z perspektywy amerykańskiej. Na rodzimym rynku wydawniczym już w 2002 r. (a więc równolegle z wydaniem amerykańskim) ukazała się książka Ronalda Asmusa pt. *NATO. Otwarcie drzwi*⁴⁷. Jej autor był w administracji Billa Clintona zastępcą sekretarza stanu do spraw europejskich i jako taki brał aktywny udział w procesie pierwszego po zakończeniu zimnej wojny rozszerzenia NATO, miał też opinię przyjaciela Polski. Natomiast dopiero ponad dwie dekady po akcesji i premierze amerykańskiej ukazała się w języku polskim praca cenionego badacza stosunków międzynarodowych Jamesa M. Goldgeiera pt. *Anatomia decyzji. Ameryka otwiera NATO*⁴⁸. Swoją punkt widzenia na przebieg integracji Europy Środkowo-Wschodniej z Sojuszem Północnoatlantyckim po 1989 r. oraz na politykę USA w tym okresie przedstawił także Daniel Fried, dyplomata specjalizujący się w zagadnieniach tego regionu i ambasador amerykański w Warszawie w latach 1997–2000⁴⁹. W końcu zaś wspomnieć należy o dwóch polskich publikacjach o charakterze popularnym. Już w 1999 r. nakładem krakowskiego Wydawnictwa Znak ukazał się obszerny reportaż autorstwa Tomasza Lisa zatytułowany *Wielki finał. Kulisy wstępowania Polski do NATO*⁵⁰. Wieloletni korespondent Telewizji Polskiej w Stanach Zjednoczonych, a w chwili publikacji jedna z twarzy nowej telewizji TVN, wykorzystał swoje zawodowe kontakty do zebrania relacji uczestników polityczno-dyplomatycznej rozgrywki

⁴⁶ Franciszek Gągor, „Dziesięć lat w NATO”, *Kwartalnik Bellona* 3 (91), nr 1 (656) (2009): 7–25; Przemysław Pacuła, „10 lat Polski w NATO – co dalej?”, *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 3 (11) (2009): 29–40; Anna Szymańska-Klich, „10 lat Polski w NATO”, *Krakowskie Studia Międzynarodowe* 6, nr 3 (2009): 169–180; Mieczysław Cieniuch, „Piętnaście lat w NATO”, *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 1 (29) (2014): 99–116; Tadeusz Zieliński, „Transformation of the Polish Armed Forces: A Perspective on the 20th Anniversary of Poland’s Membership in the North-Atlantic Alliance”, *Kwartalnik Bellona* nr 1 (700) (2020): 33–47, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.0213>.

⁴⁷ Ronald Asmus, *NATO. Otwarcie drzwi*, tłum. Cezary Murawski i Grzegorz Siwek (Warszawa: MUZA SA, 2002).

⁴⁸ James M. Goldgeier, *Anatomia decyzji. Ameryka otwiera NATO*, tłum. Magdalena Klimowicz (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2021).

⁴⁹ Daniel Fried, *The United States and Central Europe in the American Century. Essays of the lectures* (Warsaw: Center of European Studies, University of Warsaw, 2019), 61–91.

⁵⁰ Tomasz Lis, *Wielki finał. Kulisy wstępowania Polski do NATO* (Kraków: Wydawnictwo Znak, 1999).

wokół akcesji do Sojuszu, przedstawiając ten długoletni proces w formie dynamicznej i sięgającej daleko poza standardowy język dyplomatów. Z okazji ćwierćwiecza przystąpienia do Paktu Północnoatlantyckiego nakładem Ośrodka KARTA ukazał się natomiast bogaty montaż źródłowy pt. *Akces. Polska droga do NATO 1989–1999*⁵¹, prezentujący dążenie suwerennej Rzeczypospolitej do członkostwa w północnoatlantyckiej wspólnocie bezpieczeństwa jako jeden z filarów odzyskanej po upadku PRL pełnej niepodległości.

Drugą obok prac o charakterze naukowym grupę publikacji na temat przystąpienia Polski do Sojuszu Północnoatlantyckiego stanowią wspomnienia i relacje uczestników tego procesu. Lokować należy je przy tym w tej samej grupie co scharakteryzowane wyżej opracowania, tzn. tekstów skupionych w pierwszej kolejności na dyplomacji i „cywilnej” polityce, nie zaś na wojsku. Najlepszym przykładem są tu publikowane w różnych miejscach wspomnienia Onyszkiewicza. Obok wywiadu-rzeki z 1999 r., w znacznym stopniu skupionego wokół drogi do NATO⁵², wspomnieć warto także publikację na łamach *Bezpieczeństwa Narodowego* z okazji 15-lecia dołączenia Polski do sojuszu⁵³. Zwłaszcza w tej drugiej relacji widać charakterystyczne przesunięcie akcentów: były minister wspominał przede wszystkim o swoich rozmowach z partnerami na Zachodzie, szeroko rozumianej strategii międzynarodowej rządów po 1989 r., a w kwestiach krajowych – o krystalizowaniu się konsensusu w sprawie kierunku polityki bezpieczeństwa i związanymi z tym obawami o stanowisko początkowo sceptycznych wobec NATO SLD i PSL po objęciu przez te partie władzy po wyborach w 1993 r.

Podobnie jak w przypadku prac o charakterze naukowym, w obrębie relacji także dominują autorzy związani z dyplomacją. Jeśli chodzi o pierwszy etap drogi do NATO, czyli budowanie relacji z sojuszem i zbliżanie się do niego przed oficjalnym rozpoczęciem starań o przyjęcie, charakter podstawowy mają teksty Krzysztofa Skubiszewskiego (ministra spraw zagranicznych w rządach Tadeusza Mazowieckiego, Jana Krzysztofa Bieleckiego, Jana Olszewskiego i Hanny Suchockiej), uważanego powszechnie za głównego twórcę strategii reorientacji polskiej

⁵¹ Andrzej Turkowski, oprac., *Akces. Polska droga do NATO 1989–1999* (Warszawa: Fundacja Ośrodka Karta, 2024).

⁵² Obok narracji samego polityka świadczą o tym zamieszczane na marginesie notki z kalendarium wydarzeń zatytułowanego „Polska a NATO. Krótka historia...”.

⁵³ Onyszkiewicz, „Na drodze do NATO”.

polityki zagranicznej po 1989 r.⁵⁴ Relację ze swojej aktywności w MSZ, i to w okresie zasadniczych rozmów akcesyjnych, przedstawił także szef dyplomacji w rządzie Włodzimierza Cimoszewicza Dariusz Rosati⁵⁵.

Charakter pracy wspomnieniowo-publicystyczno-syntetycznej ma niewątpliwie książka autorstwa Andrzeja Krzeczunowicza, Ambasadora RP w Belgii i Luksemburgu oraz Stałego Przedstawiciela RP przy NATO i Unii Zachodnioeuropejskiej w latach 1992–1997⁵⁶. To umiejscowienie i aktywny udział w roboczych kontaktach z Sojuszem pozwoliło autorowi opisać drogę Polski do członkostwa i to w znacznym stopniu widzianą od strony kulis. Przy czym sama warstwa ściśle memuarystyczna w tym przypadku znajduje się na drugim planie – Krzeczunowicz przede wszystkim przedstawia własną opowieść o działaniach dyplomatycznych, które doprowadziły do akcesji, starając się jednocześnie tłumaczyć czytelnikowi czym było ówczesne NATO. W tym przypadku znów WP znalazło się na marginesie rozważań, co można tłumaczyć m.in. życiorysem autora – powojennego emigranta politycznego słabiej osadzonego w sprawach krajowych. Charakterystyczne jest przy tym, że o polskich wojskowych autor *Krok po kroku* pisze szerzej tylko raz – w kontekście cywilnej kontroli nad armią, wypowiadając się o generalicji i oficerach w sposób krytyczny jako o grupie żyjącej w izolacji i niepotrafiącej dostosować się do „zdrowych” realiów demokratycznych⁵⁷. Relacje ze swojego udziału w zabiegach dotyczących przystąpienia do NATO publikowali także inni istotni dyplomaci⁵⁸. Ważnym źródłem, choć przede wszystkim do

⁵⁴ Krzysztof Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989–1993* (Warszawa: Interpress, 1997); Skubiszewski, „Polska i Sojusz Północnoatlantycki w latach 1989–1991”, *Sprawy Międzynarodowe* 52, nr 1 (1999): 9–50; Skubiszewski, „Stosunki między Polską i NATO w latach 1989–1993 – przyczynek do historii dyplomacji w III Rzeczypospolitej”, w *Wykłady Polskiej Rady Biznesu 2005* (Warszawa: Polska Rada Biznesu, 2006), 4–41;

⁵⁵ Dariusz Rosati, „Powrót Polski do Europy. Refleksje o polityce zagranicznej w latach 1995–1997”, *Sprawy Międzynarodowe* 52, nr 1 (1999): 51–64.

⁵⁶ Andrzej Krzeczunowicz, *Krok po kroku. Polska droga do NATO 1989–1999* (Kraków: Wydawnictwo Znak, 1999).

⁵⁷ Ibid., 173–176.

⁵⁸ Henryk Szlajfer, „Ku członkostwu w NATO. Wybrane problemy i osobiste wspomnienia”, *Sprawy Międzynarodowe* 62, nr 3 (2009): 13–28; Andrzej Byrt, „Polska droga do NATO. Okiem Polaka w Niemczech”, *Polski Przegląd Dyplomatyczny* 9, nr 3 (49) (2009): 17–38; Jerzy Koźmiński, „Droga do NATO. Z perspektywy polskiego ambasadora w Waszyngtonie”, *Polski Przegląd Dyplomatyczny* 9, nr 3 (49) (2009): 39–63; Ryszard Stemplowski, „Dla Polski w NATO”, *Polski Przegląd Dyplomatyczny* 9, nr 3 (49) (2009): 65–102.

poznania kulis zabiegania o sprawę polskiego członkostwa w USA czy szerzej – kreowania nowej strategii bezpieczeństwa Rzeczypospolitej, jest wydanie materiałów ze spuścizny Jana Nowaka-Jeziorańskiego⁵⁹. Na kilkuset stronach zbiera ono korespondencję „kuriera z Warszawy” z amerykańskimi politykami, dokumenty czy publikacje autorstwa byłego dyrektora Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa.

Odnutować w końcu należy także edycje źródłowe poświęcone omawianej tematyce. Najważniejszą z nich jest wydany przez Instytut Studiów Politycznych PAN w 1997 r. zbiór ukazujący kluczowe dokumenty i wystąpienia związane z procesem nawiązywania i budowania przez Polskę relacji z NATO, programem „PdP”, a także wydarzeniami poprzedzającymi szczyt NATO w Madrycie w lipcu 1997 r., kiedy to oficjalnie zaproszono trzy kraje Europy Środkowo-Wschodniej do negocjacji akcesyjnych. W omawianym wydawnictwie zamieszczono nie tylko oficjalne dokumenty Sojuszu oraz Rzeczypospolitej Polskiej, ale także liczne wystąpienia (przemówienia, listy itp.) przedstawicieli obydwu stron, jak również materiały dotyczące rozwiązania Układu Warszawskiego, relacji Polska-Rosja oraz NATO-Rosja, a także polityki USA wobec rozszerzenia⁶⁰. Własną edycję dokumentów przygotowało też, na bazie resortowego czasopisma *Wojsko i Wychowanie*, MON⁶¹. Zakres publikowanych materiałów jest w tym wypadku węższy i bardziej ogólny, warto jednak zwrócić uwagę, że w porównaniu do tej edycji *Polski dokument prezentacyjny „Partnerstwa dla Pokoju”* z 2 lutego 1994 r. w wydawnictwie ISP PAN jest ocenzone – pominięto punkt „D” listy działań zadeklarowanych, poświęcony współpracy wojskowej z NATO. W zbiorze MON-owskim zamieszczono natomiast pełną listę ponad 40 przedsięwzięć, planowanych do realizacji w ramach ściśle wojskowego wymiaru „PdP”⁶². Uzupełnieniem powyższych edycji

⁵⁹ Jan Nowak-Jeziorański, *Polska droga do NATO. Listy, dokumenty, publikacje*, oprac. Dobrosława Platt (Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 2006).

⁶⁰ Janusz Stefanowicz, red., *Polska–NATO. Wprowadzenie i wybór dokumentów 1990–1997* (Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 1997). Na uwagę zasługuje także wstęp autorstwa redaktora tomu, prezentujący w ciekawy sposób problemowy, a nie jak w większości innych publikacji ściśle wydarzeniowy, opis rozszerzenia z perspektywy Polski, najważniejszych państw zachodnich oraz Rosji. Zob. Stefanowicz, „Kontekst polityczno-wojskowy” w *Polska–NATO. Wprowadzenie i wybór*, 7–30.

⁶¹ Kłudka, red., *Polska–NATO. Materiały i dokumenty* (Warszawa: Czasopisma Wojskowe, 1997), 208–277.

⁶² Ibid., 261–264.

mogą być także mniejsze publikacje materiałów źródłowych przez ośrodki specjalizujące się w tematyce międzynarodowej⁶³.

Zarówno historyczne, jak i internacjologiczne badania, poświęcone polityczno-dyplomatycznym aspektom polskiej drogi do NATO, bardzo często odsuwają temat wojskowości na dalszy plan i to mimo, wydawałoby się istotnej okoliczności, jaką jest militarny charakter Sojuszu Północnoatlantyckiego. Przykładem na brak zainteresowania miejscem Wojska Polskiego w polityce zagranicznej RP w latach dziewięćdziesiątych może być – paradoksalnie! – poświęcone tej problematyce obszerne studium Przemysława Żurawskiego *vel* Grajewskiego z 2023 r. Choć autor deklarował analizę całego okresu suwerenności międzynarodowej (tzn. od 1992 r.), to kwestiom związanym z „drogą do NATO”, „PdP” czy udziałem w misjach pokojowych na Bałkanach poświęcił dwa dłuższe zdania, skupiając się natomiast przede wszystkim na krytycznym opisie „dziwnych lat” 2008–2014 i podkreślaniu pozytywnych zmian, które dokonały się po 2015 r.⁶⁴ Pokazuje to oczywiste ograniczenia tej perspektywy dla opisu dziejów WP po 1989 r. i procesu transformacji, który w tym okresie dokonał się w polskiej armii.

W poszukiwaniu faktografii

„Droga do NATO” w wymiarze wojskowym była w pewnych aspektach opisywana na bieżąco, z oczywistym zastrzeżeniem dotyczącym skali ujawnianych informacji, co skutkowało ogólnikowością treści. Kluczowym momentem był rok 1994 i przystąpienie Polski do programu „PdP”, czemu towarzyszyły publikacje opisujące nie tylko dyplomatyczne uwarunkowania tego procesu⁶⁵, ale także zaangażowanie się WP

⁶³ Np. „Dossier specjalne: rozszerzenie NATO”, w *Rocznik Strategiczny 1995/96. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 1996), 273–319.

⁶⁴ Przemysław Żurawski *vel* Grajewski, „Wojsko Polskie jako instrument polityki zagranicznej i budowy pozycji międzynarodowej Rzeczypospolitej w latach 1992–2023”, *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 43 (2023): 129–167, <https://doi.org/10.59800/bn/176737>.

⁶⁵ Zob. Henryk Szlajfer, „Partnerstwo dla Pokoju, Rosja i falstart w dyskusji nad koncepcją bezpieczeństwa europejskiego”, *Sprawy Międzynarodowe* 47, nr 2 (1994): 5–12; Andrzej Karkoszka, „Dylematy Partnerstwa dla Pokoju”, *Sprawy Międzynarodowe*, 47, nr 2 (1994): 13–24; Wągrowska, *Partnerstwo dla pokoju*; Świetlicki, „Podwójna rola Partnerstwa dla Pokoju”, w *Rozszerzenie NATO*, 49–66; Piotr Włodarski, *Polska wobec Partnerstwa dla Pokoju* (Warszawa-Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995); Kupiecki, „Tło polityczne programu Partnerstwo dla Pokoju”, w *Polska-NATO. Materiały i dokumenty*, 10–32.

w poszczególne programy czy też przedsięwzięcia prowadzone w tzw. duchu Partnerstwa. Na łamach *Rocznika Polskiej Polityki Zagranicznej* pierwsze dwa lata wojskowej współpracy w ramach „PdP” opisywali pracownicy Departamentu Bezpieczeństwa Międzynarodowego MON, Bogusław Świetlicki i Piotr Włodarski. Prezentowali oni najważniejsze aktywności strony polskiej, w tym ćwiczenia wojskowe organizowane wspólnie z armiami państw sojusznicznych⁶⁶. Wiedzy na temat poszczególnych elementów współpracy dostarczają też kroniki prowadzone na łamach *Przeglądu Środkowoeuropejskiego*, w których odnotowywano najważniejsze fakty związane z „PdP” i współpracą Wojska Polskiego z siłami zbrojnymi członków NATO⁶⁷. W czasopiśmie tym w 1998 r. pojawiło się także obszerne opracowanie dotyczące miejsca Sojuszu Północnoatlantyckiego w polskiej polityce bezpieczeństwa do 1997 r. Zawierało ono wiele szczegółowych informacji i danych dotyczących wojskowego procesu zbliżania się do organizacji, m.in. relacji z poszczególnymi państwami członkowskimi (w tym także odleglejszymi i o mniejszym potencjale polityczno-militarnym) czy też kształcenia oficerów i pracowników wojska za granicą⁶⁸. Podobne opracowanie autorstwa Biura Prasy i Informacji MON, opisujące zarówno cały proces w sposób syntetyczny, jak i zawierający szczegółowe zestawienia, ukazało się wkrótce po akcesji na łamach *Przeglądu Rządowego*⁶⁹.

Jak pokazano, tematyka wojskowa na łamach publikacji o charakterze politologiczno-internacjologicznym, wydawanych jeszcze w okresie przedakcesyjnym, znajdowała się na marginesie głównych rozważań, autorzy niektórych opracowań starali się jednak charakteryzować takie zagadnienia, jak współpraca w ramach „PdP”⁷⁰ czy też

⁶⁶ Świetlicki i Włodarski, „Współpraca wojskowa w ramach Partnerstwa dla Pokoju”, w *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej* 1995, red. Barbara Wizimirska (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1995), 65–70; Świetlicki i Włodarski, „Drugi rok współpracy w ramach Partnerstwa dla Pokoju”, w *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej* 1996, red. Wizimirska (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1996), 93–98.

⁶⁷ Np. „Partnerstwo dla pokoju/Partnership for Peace”, *Przegląd Środkowoeuropejski* nr 9 (1994): 7–8; „Partnerstwo dla pokoju/Partnership for Peace”, *Przegląd Środkowoeuropejski* nr 12/13 (1995): 5–7; „Współpraca z NATO”, *Przegląd Środkowoeuropejski* nr 12/13 (1995): 15–17.

⁶⁸ Władysław Grygolec et al., „NATO w polityce bezpieczeństwa Polski”, *Przegląd Środkowoeuropejski* nr 22 (1998): 2–17.

⁶⁹ „Polska droga do NATO”, *Przegląd Rządowy* 94, nr 4 (1999): 77–104.

⁷⁰ Kaźmierski, Świetlicki i Włodarski, *Od współpracy do integracji*, 53–55; Gągor i Kłudka, „Wojskowe aspekty współpracy”, w *Polska–NATO. Materiały i dokumenty*, 33–66.

proces przygotowania WP do członkostwa w NATO⁷¹. Na uwagę zasługuje tom zawierający wystąpienia przedstawicieli wojska na seminarium Fundacji Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji oraz Instytutu Studiów Strategicznych pt. *Stopień dostosowania polskich struktur obronnych do standardów NATO*, zorganizowanego w Krakowie w grudniu 1998 r. Obok ogólnych opisów dotyczących militarnych standardów sojuszniczych oraz dostosowania SZ RP do interoperacyjności z przyszłymi partnerami⁷², odnotować warto także relację ówczesnego dowódcy 6 Brygady Desantowo-Szturmowej, gen. bryg. Bronisława Kwiatkowskiego (przyszłego Dowódcy Operacyjnego Sił Zbrojnych), dotyczącą doświadczeń dowodzonej przez niego elitarniej jednostki w kontaktach z NATO⁷³. Próby całościowego ujęcia zbliżania się WP do Sojuszu Północnoatlantyckiego zostały zawarte także w powstałych w pierwszych latach po akcesji opracowaniach podsumowujących ten proces i pokazujących wyzwania w ramach członkostwa⁷⁴. Ciekawym przyczynkiem do badań jest też napisany przez gen. broni Henryka Szumskiego i opublikowany w 2000 r. w *Myśli Wojskowej* artykuł podsumowujący pierwszy rok członkostwa i ukazujący jednocześnie ostatni etap okresu przedakcesyjnego⁷⁵.

Samodzielnym tematem, w praktyce ściśle powiązanim z możliwością przystąpienia do NATO, była kwestia traktowanego jako warunek *sine qua non* akcesji wprowadzenia cywilnej i demokratycznej kontroli nad armią. Postępująca transformacja WP oraz MON, prowadząca w kierunku wprowadzenia zachodnich standardów w relacjach wojskowi-władze państwa, w połowie lat dziewięćdziesiątych natrafiła na problemy związane z konfliktem ośrodka ministerialnego ze Sztabem

⁷¹ W szczególności Krystian Piątkowski, „Wojskowe aspekty integracji Polski z NATO”, w *Bezpieczeństwo europejskie*, 211–223; Zob. także: Otlowski, *Polska w procesie integracji*, 89–92; Haliżak i Rud, *Stosunki Polska–NATO*, 539–546.

⁷² Zdzisław Wójcik, „Militarne standardy Sojuszu Północnoatlantyckiego”, w *NATO w systemie bezpieczeństwa europejskiego*, 25–36; Wojciech Stepek, „Siły Zbrojne RP a interoperacyjność ze strukturami Sojuszu Północnoatlantyckiego”, w *NATO w systemie bezpieczeństwa europejskiego*, 37–46.

⁷³ Bronisław Kwiatkowski, „Polskie Siły Zbrojne w przeddzień przystąpienia do NATO a doświadczenie 6 Brygady Desantowo-Szturmowej”, w *NATO w systemie bezpieczeństwa europejskiego*, 47–58.

⁷⁴ Tabor, *Polska w Sojuszu Północnoatlantyckim*, 80–84; Balcerowicz, *Od Układu Warszawskiego do NATO*, 110–117.

⁷⁵ Szumski, „Bilans funkcjonowania Sił Zbrojnych RP w NATO oraz misji pokojowych”, *Myśl Wojskowa* 56 (82), nr 6 (611) (2000): 5–20.

Generalnym WP ze wspieranym przez prezydenta Wałęsę gen. broni Tadeuszem Wileckim na czele⁷⁶. Rozważania na temat teorii oraz praktyki tego, jak powinny wyglądać wzajemne zależności na linii armia-cywilne, mocno angażowały badaczy, czego efektem był szereg publikacji poświęconych tej problematyce⁷⁷. Kwestia ta interesowała także zagranicznych naukowców widzących w polskim przykładzie ciekawe *case study*⁷⁸. Na uwagę zasługują tutaj zwłaszcza teksty Jeffreya Simona, amerykańskiego badacza związanego m.in. z *National Defense University*, który tematyce tej poświęcił szereg publikacji wydanych także w języku polskim m.in. przez MON. Na podstawie materiałów jawnych przedstawił on syntetyczny i jednocześnie bogaty w faktografię (zwłaszcza jak na ówczesne standardy) opis wydarzeń z lat 1989–1995⁷⁹. W 1998 r., a więc już po zażegnaniu kryzysu na linii MON-Sztab Generalny WP, w serii „Biblioteka Wiedzy Wojskowej” ukazała się praca Andrzeja Żebrowskiego opisująca proces kształtowania się systemu cywilnej kontroli, przede wszystkim zaś kompetencje poszczególnych organów władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej⁸⁰. W ostatnich latach temat dylematów cywilnej kontroli nad armią (również w okresie członkostwa w NATO) ponownie zainteresował badaczy, przy czym większość z nich opierała się przede wszystkim na odwoływaniu się do dotychczasowych publikacji, uzupełnionym o analizę aktów prawnych bądź też relacje udzielone przez polityków i wojskowych⁸¹.

⁷⁶ Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2015* (Kraków: Wydawnictwo Znak Horyzont, 2016), 304–306; Lis, *Wielki finał*, 180–186, 262–267.

⁷⁷ Mirosław Filipak i Marian Tarkowski, *Cywilne i demokratyczne zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi* (Warszawa: Biuro Prasy i Informacji MON, 1994); Maria Andrzej Faliński, Bartosz Jabłoński i Tadeusz Sokołowski, *Cywilna i demokratyczna kontrola nad siłami zbrojnymi w Polsce (zarys problematyki)* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1996); Agnieszka Gogolewska, „Demokratyczny model cywilnej kontroli nad armią”, *Studia Polityczne* nr 6 (1996): 69–80; Kupiecki, „Potrzeba demokratycznej kontroli sił zbrojnych”, w *Bezpieczeństwo europejskie*, 225–237.

⁷⁸ Dale R. Herspring, „Miejsce armii w demokratycznym państwie”, *Wojsko i Wychowanie* 8, nr 7 (1997): 99–102; Herspring, „Civil-Military Relations in Post-Communist Poland: Problems in the Transition to a Democratic Polity”, *Communist and Post-Communist Studies* 33, nr 1 (2000): 71–100.

⁷⁹ Jeffrey Simon, *Demokratyczna transformacja systemu obronnego Polski a rozszerzenie NATO* (Warszawa-Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995).

⁸⁰ Andrzej Żebrowski, *Kontrola cywilna nad Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej Polskiej*, Biblioteka Wiedzy Wojskowej (Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 1998).

⁸¹ Marek Rohr-Garztecki, „Długi cień historii. Kontrola cywilna a efektywność polskich sił zbrojnych”, *Przegląd Politologiczny* nr 2 (2021): 145–162, <https://doi.org/10.14746/>

Pierwszego i jak dotąd najpełniejszego podsumowania wysiłku Wojska Polskiego w ramach „drogi do NATO” dokonał Piotr Mickiewicz w połowie pierwszej dekady XXI w.⁸² Ten naukowo lokujący się w obrębie nauk politycznych oraz problematyce bezpieczeństwa międzynarodowego badacz był jako oficer Marynarki Wojennej przez wiele lat związany z wyższym szkolnictwem wojskowym, co bez wątpienia ułatwiło mu pracę nad rzeczoną monografią. Z punktu widzenia niniejszych rozważań najważniejszym jej wkładem w naszą wiedzę o zbliżaniu się i integrowaniu z Sojuszem Północnoatlantyckim jest opisanie zmian wewnątrz Sił Zbrojnych RP, prezentuje ona jednak dużo szerszą grupę zagadnień, m.in. związanych z bezpieczeństwem europejskim w latach dziewięćdziesiątych, polską polityką obronną w tym okresie, czy też procesem instytucjonalnego wiązania się z NATO, a następnie pierwszych lat członkostwa w tej organizacji. Mickiewicz, korzystając z publikacji i materiałów o charakterze jawnym, a także licznej grupy dokumentów wewnątrzwojskowych oraz sojuszniczych, zarysował w sposób pogłębiony najważniejsze zjawiska i procesy związane z dostosowaniem się WP do standardów NATO. Stąd też m.in. opis współpracy z państwami członkowskimi (m.in. z Francją, Niemcami i Danią) w okresie przedakcesyjnym, działań związanych z uczestnictwem w „PdP”, procesu dostosowawczego w ramach Indywidualnego Pogłębionego Dialogu (kierowanie i dowodzenie, planowanie obronne, ewolucja systemu kształcenia i szkolenia) czy w końcu działań podejmowanych w ramach poszczególnych rodzajów sił zbrojnych. Wiedza insiderska⁸³ oraz dostęp do materiałów bardziej szczegółowych niż te publicznie dostępne pozwoliły mu przedstawić wartościową, a jednocześnie zwięzłą charakterystykę wydarzeń związanych z historią transformującego się WP. To działanie na pograni-

pp.2021.26.2.10; Zenon Trejnis, „Meandry w kwestii cywilnej kontroli nad Siłami Zbrojnymi w RP po 1989 roku”, *Studia Orientalistyczne* 11, nr 4 (24) (2022): 9–39, <https://doi.org/10.15804/so202240>; Dariusz Faszczka, „Ustanowienie cywilnej kontroli nad Wojskiem Polskim w latach 1989–1997”, *Spółeczeństwo i Polityka* nr 1 (74) (2023): 73–100, <https://doi.org/10.34765/sp.0123.a04>.

⁸² Piotr Mickiewicz, *Polska droga do NATO. Implikacje polityczne i wojskowe* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005).

⁸³ Autor we wstępie do książki informuje, że miał okazję uczestniczyć w licznych szkoleniach, spotkaniach, briefingach, warsztatach czy zagranicznych podróżach studyjnych, które pozwoliły mu poszerzyć wiedzę o transformacji polskiej armii, funkcjonowaniu NATO i procesie integracji Polski z tą strukturą. Kilukrotnie uczestniczył też w rozgrywających się na Bałtyku sojuszniczych ćwiczeniach „Baltops” (ibid., 13).

czu „naukowego” i „resortowego” jest przy tym widoczne w warstwie warsztatowej książki – w partiach dotyczących spraw militarnych nie występują przypisy źródłowe (poza tymi dotyczącymi jawnych publikacji, w tym również prasowych), a opisy m.in. tabel zawierają bardzo ogólne odniesienia co do pochodzenia opracowanych danych.

Fakt ten, jak też naturalna po prawie dwóch dekadach potrzeba aktualizacji zawartej w pracy Piotra Mickiewicza wiedzy, prowadzić może do wniosku, że badania nad procesem dostosowywania się polskiej armii do realiów i wymagań Sojuszu Północnoatlantyckiego wciąż jeszcze znajdują się w fazie początkowej. Na podstawie scharakteryzowanej wyżej literatury moglibyśmy napisać już całkiem sporo o tej przemianie, w praktyce jednak wciąż obracalibyśmy się w kręgu tych samych, częściej lub rzadziej przywoływanych faktów oraz mgliście zarysowanych okoliczności i zjawisk, które do ich zaistnienia doprowadziły.

Jak opisać „drogę do NATO” Wojska Polskiego?

Oczywistym wydaje się stwierdzenie, że bez pogłębionych badań nad historią WP lat dziewięćdziesiątych trudno będzie wprowadzić wiedzę na ten temat do syntetycznej opowieści o historii tego okresu, jak mało który wpływającego na naszą współczesność. Bliższe przyjrzenie się dziejom Sił Zbrojnych RP pozwoli też nadać szerszy kontekst działaniom państwa polskiego w zakresie obronności i bezpieczeństwa i odejść od wyjaśnień *stricto* ze sfery polityki⁸⁴. Jak się wydaje, odpowiedzią na

⁸⁴ Przykładem takiej perspektywy mogą być publikacje Dudka, aktualnie najobszerniej zajmującego się historią Polski po 1989 r. W swoich pracach w naturalny sposób zwraca on uwagę na wojsko przede wszystkim w odniesieniu do polityki. Stąd w monografii pierwszych czterech rządów lat 1989–1993 pewną ilość miejsca poświęcił on kwestii zmian w MON w 1990 r. (wprowadzenie cywilnych wiceministrów z obozu solidarnościowego, zastąpienie gen. Floriana Siwickiego przez wiceadm. Piotra Kołodziejczyka) oraz działaniom ministra Jana Parysa i jego konfliktowi z prezydentem Wałęsą (Dudek, *Od Mazowieckiego do Suchockiej*, 242–248, 424–431). Jeśli chodzi o zasygnalizowany problem prymatu wyjaśnień politycznych nad przedstawiającymi szerszy kontekst, przykładem może być stwierdzenie autora, że decyzja rządu Mazowieckiego z 1990 r. o rozformowaniu 3, 9 i 15 Dywizji Zmechanizowanych (dalej: DZ) na wschodzie kraju była pochodną polityki wobec ZSRR – uspokajania ewentualnych obaw Kremla w kontekście rozmów o wyprowadzeniu wojsk radzieckich z Polski oraz współpracy w obliczu potencjalnego zagrożenia ze strony zjednoczonych Niemiec (*ibid.*, 427). Choć argumentów tych nie należy wykluczać, warto zwrócić uwagę na fakty ściśle wojskowe: wymienione związki taktyczne w okresie PRL miały charakter drugorzutowy, a część wchodzących w ich skład jednostek była skadrowana. Co więcej, proces ich przekształcenia w bazy materiałowo-techniczne (w wypadku mobilizacji będące punktem wyjścia do ponownego sformowania) rozpoczął się już na fali restrukturyzacji SZ PRL po 1986 r. (Kajetanowicz, *Wojsko Polskie w systemie bezpieczeństwa*,

potrzeby w tym zakresie winno być przyjęcie perspektywy historycznej, z charakterystycznym dla niej popartym źródłami spojrzeniem na zmiany w sposób dynamiczny i uzależniony od różnego rodzaju uwarunkowań epoki oraz oparciem się o fakty, na podstawie których wysuwane byłyby wnioski i tworzone interpretacje całego procesu.

Jeśli zaś mówimy o źródłach, konieczne wydaje się nie tylko ponowne przebadanie materiałów wykorzystanych przez dotychczasowych badaczy (i być może postawienie im nowych pytań), ale także sięgnięcie po zasoby dotychczas nieużywane bądź też przebadane w sposób powierzchowny. Do pierwszej z grup zaliczyć należy przede wszystkim materiały przechowywane w Wojskowej Sieci Archiwalnej, do których dostęp w związku z upływem lat powinien się zwiększać, oczywiście z zastrzeżeniem zasad ochrony informacji niejawnych. Źródłem, które do tej pory było słabiej wykorzystywane jest też prasa wojskowa i szeroko rozumiane publikacje sygnowane przez MON. Przy wszystkich zastrzeżeniach związanych z krytyką źródłową mogą one służyć nie tylko odtwarzaniu faktografii czy polityki resortu obrony, ale także być odzwierciedleniem sytuacji społecznej armii czy wskaźnikiem pokazującym dynamikę zmian. Warto w końcu wykorzystać także możliwości, które daje tzw. historia mówiona i relacje uzyskiwane przez badaczy od świadków wydarzeń, zarówno tych usytuowanych na wysokich lub istotnych stanowiskach, jak i tych na niższych szczeblach hierarchii. Liczyć być może należy także na samych emerytowanych wojskowych, dyplomatów czy urzędników, którzy z poszanowaniem dla danych wrażliwych w swoich wspomnieniach pokazaliby własny punkt widzenia na dzieje WP w latach dziewięćdziesiątych⁸⁵.

125). Jak można zakładać, podtrzymanie tych decyzji przez rząd Mazowieckiego w sytuacji kryzysu ekonomicznego i konieczności zmniejszenia nakładów na wojsko było dużo łatwiejsze niż likwidowanie rozbudowanych jednostek na zachodzie kraju, gdzie istotnym problemem byłaby sytuacja życiowa kadry i jej rodzin. W istocie nie wiemy zresztą, co samo wojsko rekomendowało premierowi. Innym przykładem perspektywy ściśle politycznej może być sprowadzenie faktu nominacji gen. broni Henryka Szumskiego (który jako dowódca 12 DZ w grudniu 1981 r. kierował pacyfikacją Stoczni Szczecińskiej) na Szefa Sztabu Generalnego WP przez prezydenta Kwaśniewskiego w 1997 r. do jednego z przykładów charakterystycznej dla działań tego polityka rehabilitacji PRL-owskiej nomenklatury (Dudek, *Historia polityczna Polski*, 362). Nie odrzucając wymiaru moralnego tej decyzji, zwrócić należy równocześnie uwagę na fakt, że przebieg służby tego oficera (w tym prace związane z przystąpieniem do NATO) w ówczesnej sytuacji kadrowej predestynował go do objęcia stanowiska (Janusz Królikowski, *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990*, t. 4 /Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010/, 59–61).

⁸⁵ Zob. pracę historyka z podporządkowanego czeskiemu Ministerstwu Obrony Instytutu Historii Wojskowej (*Vojenský historický ústav Praha*), poświęconą pierwszemu okresowi

Historia „drogi do NATO”, którą przeszło WP, winna być jednym z najważniejszych składników opowieści o dziejach Sił Zbrojnych RP w dekadzie lat dziewięćdziesiątych. To właśnie wokół zbliżania się do Sojuszu Północnoatlantyckiego i dostosowywania do jego wymagań ogniskowała się zachodząca w tym czasie zasadnicza transformacja armii, odchodzącej od modelu wypracowanego w ramach Układu Warszawskiego. Zmiana, która miała miejsce w tej dekadzie, była wielowymiarowa – dotyczyła kwestii organizacyjnych, doktrynalnych, technicznych, mentalnościowych czy społecznych. Wiązała się z uzyskaniem samodzielności strategicznej przez WP, a jednocześnie prowadziła do stworzenia fundamentów cywilnej i demokratycznej kontroli nad armią. W jej ramach dochodziło do procesów jednoznacznie pozytywnych, takich jak otwarcie się polskiego korpusu oficerskiego na Zachód i związany z tym program nauki języków obcych, ale także do spraw trudnych, np. likwidacji jednostek czy zmniejszania stanu osobowego armii. Choć od akcesji do Sojuszu minęło już ponad ćwierć wieku, dziedzictwo tego wydarzenia oraz zjawisk z nim związanych stanowi ważną część tożsamości Sił Zbrojnych RP i jako takie powinno być dokumentowane, analizowane i upowszechniane.

Jak pokazano, nasza wiedza o omawianej tematyce nie jest zerowa. Nie da się też jednak powiedzieć, by była ona w wyraźny sposób pogłębiona. Dotychczasowe metody, w istotny sposób wspomagane o wiedzę insiderską, jak się wydaje, wyczerpały w większości swoje możliwości, a reprezentujący je naukowcy w naturalny sposób zmienili zainteresowania. Opróżnione w ten sposób i w wielu przypadkach niezauważane pole badawcze pozostaje w tej sytuacji do dyspozycji historyków – zarówno tych specjalizujących się *stricte* w tematyce wojskowej, jak i tych zainteresowanych problematyką polityczno-społeczną. Oprócz samych walorów poznawczych i kolejnego przejawu włączenia się historiografii w dyskusję o polskiej transformacji ustrojowej, warto potraktować tego rodzaju badania jako realizację pewnej idei przyświecającej Sojuszowi Północnoatlantyckiemu jako organizacji uznającej wartość demokracji, praw człowieka i wolności. Jedną z jej cech charakterystycznych jest informacyjna nowoczesność i otwartość (oczywiście w granicach efektywnej działalności), której źródła tkwią w idei demokratycznej i cywilnej kontroli nad armią, a także docenianiem

transformacji armii czechosłowackiej: Petr Janoušek, *Na Západ hled! Proměna zahraničního směřování československé armády v letech 1989–1992* (Praha: Vyšehrad, 2025).

roli dialogu⁸⁶. W tej perspektywie pokazywanie wyzwań i zmian, które towarzyszyły „drodze do NATO” przebytej przez Wojsko Polskie nie byłoby odkrywaniem jego słabości, ale przypominaniem o osiągnięciach i wartościach wkładanych w bezpieczeństwo państwa.

Bibliografia

Wspomnienia, relacje, wywiady

- „Bitwa o wojsko – rozmowa z Janem Parysem”. W Jacek Kurski i Piotr Semka. *Lewy czerwcowy*, 57–96. Warszawa: Editions Spotkania, 1992.
- Bereś, Witold, Krzysztof Burnetko, i Janusz Onyszkiewicz. *Ze szczytów do NATO. Z Januszem Onyszkiewiczem rozmawiają Witold Bereś i Krzysztof Burnetko*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 1999.
- Byrt, Andrzej. „Polska droga do NATO. Okiem Polaka w Niemczech”. *Polski Przegląd Dyplomatyczny* 9, nr 3 (49) (2009): 17–38.
- Karkoszka, Andrzej. „Refleksje o obronie Polski końca XX wieku”. W *Polska polityka bezpieczeństwa 1989–2000*. Red. Roman Kuźniar, 587–595. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2001.
- Kołodziejczyk, Piotr, i Mieczysław Ziemiański. *Wodowanie Admirala. Z admirałem Piotrem Kołodziejczykiem rozmawia Mieczysław Ziemiański*. Warszawa: Editions Spotkania, 1995.
- Komorowski, Bronisław, i Maria Wągrowska. *Prawą stroną. Życie, polityka, anegdota. Z Bronisławem Komorowskim rozmawiała Maria Wągrowska*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2005.
- Koźmiński, Jerzy. „Droga do NATO. Z perspektywy polskiego ambasadora w Waszyngtonie”. *Polski Przegląd Dyplomatyczny* 9, nr 3 (49) (2009): 39–63.
- Krzeczunowicz, Andrzej. *Krok po kroku. Polska droga do NATO 1989–1999*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 1999.
- Onyszkiewicz, Janusz. „Na drodze do NATO – okruchy wspomnień”. *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 1 (29) (2014): 21–39.
- Onyszkiewicz, Janusz. „Nasza droga do NATO”. W *15 lat Polski w NATO. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Obrony Narodowej Senatu RP*, 13–20. Warszawa: Kancelaria Senatu, 2014.
- Onyszkiewicz, Janusz. „Polska a NATO – tor przeszkód”. W *NATO. W dwadzieścia lat po akcesji. Wspomnienia, analizy, pytania, wnioski*. Red. Małgorzata Winiarczyk-Kossakowska, Sabina Sanetra-Półgrabi i Paweł Skorut, 37–50. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2020.
- Raina, Peter. *Generał Wilecki: „nie dzielić polskiej krwi”*. Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky, 2000.

⁸⁶ W *NATO Handbook* z 1995 r. podkreślano, iż „uznanie przez opinię publiczną osiągnięć NATO oraz jego roli w erze postzimnowojennej jest koniecznym warunkiem utrzymania zdolności Sojuszu do wypełniania podstawowych zadań” (*NATO Vademecum*, 119).

- Rosati, Dariusz. „Powrót Polski do Europy. Refleksje o polityce zagranicznej w latach 1995–1997”. *Sprawy Międzynarodowe* 52, nr 1 (1999): 51–64.
- Skubiszewski, Krzysztof. „Polska i Sojusz Północnoatlantycki w latach 1989–1991”. *Sprawy Międzynarodowe* 52, nr 1 (1999): 9–50.
- Skubiszewski, Krzysztof. „Stosunki między Polską i NATO w latach 1989–1993 – przyczynek do historii dyplomacji w III Rzeczypospolitej”. W *Wykłady Polskiej Rady Biznesu* 2005, 4–41. Warszawa: Polska Rada Biznesu, 2006.
- Stelmaszuk, Zdzisław. „Takie były początki”. *Mysł Wojskowa* 59, nr 4 (2003): 239–244.
- Stemplowski, Ryszard. „Dla Polski w NATO”. *Polski Przegląd Dyplomatyczny* 9, nr 3 (49) (2009): 65–102.
- Szeremietiew, Romuald. *W prawo marsz! O polityce i wojsku (rozmawiał Piotr Bączek)*. Warszawa: Wydawnictwo Print, 1993.
- Szlajfer, Henryk. „Ku członkostwu w NATO. Wybrane problemy i osobiste wspomnienia”. *Sprawy Międzynarodowe* 62, nr 3 (2009): 13–28.
- Szumski, Henryk. „Droga do NATO”. *Mysł Wojskowa* 59, nr 4 (2003): 245–247.
- Waniek, Danuta. „Spór o cywilną i demokratyczną kontrolę nad armią w latach dziewięćdziesiątych XX wieku”. W *NATO. W dwadzieścia lat po akcesji. Wspomnienia, analizy, pytania, wnioski*. Red. Małgorzata Winiarczyk-Kossakowska, Sabina Sanetra-Półgrabi i Paweł Skorut, 51–59. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2020.
- Warzecha, Łukasz. *Strefa zdekomunizowana. Wywiad rzeka z Radkiem Sikorskim*. Warszawa: AMF Plus Group, 2007.

Zbiory dokumentów i tekstów

- „Dossier specjalne: rozszerzenie NATO”. W *Rocznik Strategiczny 1995/96. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*, 273–319. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 1996.
- Nowak-Jeziorański, Jan. *Polska droga do NATO. Listy, dokumenty, publikacje*. Oprac. Dobrosława Platt. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 2006.
- Kłudka, Piotr, red. *Polska-NATO. Materiały i dokumenty*. Warszawa: Czasopisma Wojskowe, 1997.
- Stefanowicz, Janusz, red. *Polska-NATO. Wprowadzenie i wybór dokumentów 1990–1997*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 1997.
- Skubiszewski, Krzysztof. *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989–1993*. Warszawa: Interpress, 1997.

Opracowania:

- Asmus, Ronald. *NATO. Otwarcie drzwi*. Tłum. Cezary Murawski i Grzegorz Siwek. Warszawa: MUZA SA, 2002.
- Badora, Barbara. „20 lat członkostwa Polski w NATO”. *Komunikat z badań CBOS* 31 (2019): 1–19.
- Balcerowicz, Bolesław. „Od Układu Warszawskiego do NATO”. W *Droga do sojuszu. Poland's Way to NATO*. Red. Andrzej Ajnenkiel, 101–146. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2001.

- Balcerowicz, Bolesław. „Siły zbrojne w polskiej polityce bezpieczeństwa”. W *Polska polityka bezpieczeństwa 1989–2000*. Red. Roman Kuźniar, 492–523. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2001.
- Bieleń, Stanisław. „Uwarunkowania przystąpienia do NATO”. *Studia Europejskie* 1, nr 1 (1997): 117–134.
- Binkowski, Henryk. *Wojsko i obronność w działalności Sejmu RP (1989–2001)*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2003.
- Cieniuch, Mieczysław. „Piętnaście lat w NATO”. *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 1 (29) (2014): 99–116.
- Cieślak, Eugeniusz. „Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej w NATO. Refleksje z perspektywy ćwierćwiecza”. *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 44 (2024): 60–63. <https://doi.org/10.59800/bn/187300>.
- Ciupiński, Andrzej, Bethuel Matsili, i Julita Mirowska. „Dwadzieścia lat Polski w NATO”. W *Polska w sojuszach polityczno-wojskowych 1919–2019*. Red. Jerzy Kajetanowicz, 83–106. Częstochowa: Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza, 2021.
- Chłopek, Wiesław. *11 Lubuska Dywizja Kawalerii Pancernej im. Króla Jana III Sobieskiego. Zarys dziejów*. Żary: Chroma, 2005.
- Ciechanowski, Grzegorz. *Polskie Kontyngenty Wojskowe w operacjach pokojowych 1990–1999*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010.
- Cieniuch, Mieczysław i Jerzy Niepsuj, red. *Od autorytaryzmu do demokracji. Wojsko Polskie 1989–2009*. Warszawa: Dom Żołnierza Polskiego, 2009.
- Czaputowicz, Jacek, red. *Bezpieczeństwo europejskie. Koncepcje, instytucje, implikacje dla Polski*. Warszawa: Ararat, 1997.
- Czernikowski, Kazimierz. *16 Pomorska Dywizja Zmechanizowana im. Króla Kazimierza Jagiellończyka*. Elbląg: Stowarzyszenie Żołnierzy i Sympatyków 16. Pomorskiej Dywizji Zmechanizowanej im. Króla Kazimierza Jagiellończyka w Elblągu, 2012.
- Cziomer, Erhard, red. *NATO w systemie bezpieczeństwa europejskiego*. Kraków: Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, 1999.
- Czyżewski, Ireneusz. *Trzęsienie ziemi w MON*. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, 1993.
- Dronicz, Stanisław. *Wojsko i politycy*. Warszawa: Agencja Wydawnicza CB, 2001.
- Dronicz, Stanisław. *Wojsko nieocenzurowane. Od Lenino do Drawska*. Warszawa: Agencja Wydawnicza „Cinderella Books”, 1997.
- Dronicz, Stanisław. *Żołnierskie losy*. Warszawa: Fundacja „Historia i Kultura”, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2012.
- Dudek, Antoni. *Historia polityczna Polski 1989–2015*. Kraków: Wydawnictwo Znak Horyzont, 2016.
- Dudek, Antoni. *Od Mazowieckiego do Suchockiej. Pierwsze rządy wolnej Polski*. Kraków: Znak Horyzont, 2019.
- Faliński, Maria Andrzej, Bartosz Jabłoński, i Tadeusz Sokołowski. *Cywilna i demokratyczna kontrola nad siłami zbrojnymi w Polsce (zarys problematyki)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1996.

- Faszcza, Dariusz. 12. *Szczecińska Dywizja Zmechanizowana. 70 lat służby na Pomorzu Zachodnim (1945–2015)*. Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2015.
- Faszcza, Dariusz. „Ustanowienie cywilnej kontroli nad Wojskiem Polskim w latach 1989–1997”. *Společnostvo i Politika* nr 1 (74) (2023): 73–100. <https://doi.org/10.34765/sp.0123.a04>.
- Filipak, Mirosław, i Marian Tarkowski. *Cywilne i demokratyczne zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi*. Warszawa: Biuro Prasy i Informacji MON, 1994.
- Fried, Daniel. *The United States and Central Europe in the American Century. Essays of the lectures*. Warsaw: Center of European Studies, University of Warsaw, 2019.
- Friszke, Andrzej. „Niepodległość, demokracja, integracja europejska. Polska polityka zagraniczna 1989–2015”. W *Polska polityka zagraniczna 1918–2023*. Red. Ryszard Stemplowski, 175–216. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2024.
- Gagor, Franciszek. „Dziesięć lat w NATO”. *Kwartalnik Bellona* 3 (91), nr 1 (656) (2009): 7–25.
- Gagor, Franciszek, i Piotr Kłudka. „Wojskowe aspekty współpracy”. W *Polska–NATO. Materiały i dokumenty*. Red. Piotr Kłudka, 33–66. Warszawa: Czasopisma Wojskowe, 1997.
- Gogolewska, Agnieszka. „Demokratyczny model cywilnej kontroli nad armią”. *Studia Polityczne* nr 6 (1996): 69–80.
- Goldgeier, James M. *Anatomia decyzji. Ameryka otwiera NATO*. Tłum. Magdalena Klimowicz. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2021.
- Grygolec, Władysław, Marcin Kaźmierski, Piotr Piątkowski, Rafał Seniuch, i Piotr Włodarski. „NATO w polityce bezpieczeństwa Polski”. *Przegląd Środkowoeuropejski* nr 22 (1998): 2–17.
- Halizak, Edward, i Katarzyna Rud. „Stosunki Polska–NATO”. W *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*. Red. Davis B. Bobrow, Edward Halizak i Ryszard Zięba, 533–550. Warszawa: Fundacja Studiów Międzynarodowych, 1997.
- Herspring, Dale R. „Civil-Military Relations in Post-Communist Poland; Problems in the Transition to a Democratic Polity”. *Communist and Post-Communist Studies* 33, nr 1 (2000): 71–100.
- Herspring, Dale R. „Miejsce armii w demokratycznym państwie”. *Wojsko i Wychowanie* 8, nr 7 (1997): 99–102.
- Janoušek, Petr. *Na Západ hled! Proměna zahraničního směřování československé armády v letech 1989–1992*. Praha: Vyšehrad, 2025.
- Jarmoszko, Stanisław. *Wojsko Polskie pierwszej dekady transformacji*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003.
- Jurkowlanec, Mirosław, i Sech Anna, red. 3. *Flotylla Okrętów im. kmdr. Bolesława Romanowskiego 1971–2021*. Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2021.
- Kajetanowicz, Jerzy. *Wojsko Polskie w systemie bezpieczeństwa państwa 1945–2010*. Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza, 2013.
- Karkoszka, Andrzej. „Dylematy Partnerstwa dla Pokoju”. *Sprawy Międzynarodowe* 47, nr 2 (1994): 13–24.

- Karkoszka, Andrzej. „Rozszerzenie NATO – szanse i wyzwania”. W *Rozszerzenie NATO, Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie*, 67–83. Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995.
- Kaźmierski, Marcin, Bogusław Świątlicki i Piotr Włodarski. *Od współpracy do integracji: rozwój stosunków Polski z NATO*, Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie. Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1996.
- Koziej, Stanisław. „Obronność Polski w warunkach samodzielności strategicznej lat 90. XX wieku”. *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 1 (21) (2012): 19–30.
- Królikowski, Hubert, Czesław Marcinkowski, i Janusz Micewski. 6. *Brygada Desantowo-Szturmowa w operacjach pokojowych i stabilizacyjnych 1995–2005*. Warszawa: Wydawnictwo Comandor, 2005.
- Królikowski, Janusz. *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990*. T. 4. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010.
- Kupiecki, Robert. „Akcesja Polski do NATO – okiem historyka i uczestnika”. *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 1 (29) (2014): 41–75.
- Kupiecki, Robert. „Kierunek atlantycki w polskiej polityce zagranicznej po 1989 r.”. W *Polska polityka bezpieczeństwa 1989–2000*. Red. Roman Kuźniar, 271–327. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2001.
- Kupiecki, Robert. *NATO u progu XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo AKSON, 2000.
- Kupiecki, Robert. *NATO w polskiej perspektywie 1989–2019*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2019.
- Kupiecki, Robert. „Potrzeba demokratycznej kontroli sił zbrojnych”. W *Bezpieczeństwo europejskie. Koncepcje, instytucje, implikacje dla Polski*. Red. Jacek Czaputowicz, 225–237. Warszawa: Ararat, 1997.
- Kupiecki, Robert. „Tło polityczne programu Partnerstwo dla Pokoju”. W *Polska–NATO. Materiały i dokumenty*. Red. Piotr Kłudka, 10–32. Warszawa: Czasopisma Wojskowe, 1997.
- Kuźniar, Roman. *Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2008.
- Kwiatkowski, Bronisław. „Polskie Siły Zbrojne w przeddzień przystąpienia do NATO a doświadczenie 6 Brygady Desantowo-Szturmowej”. W *NATO w systemie bezpieczeństwa europejskiego*. Red. Erhard Cziomer, 47–58. Kraków: Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, 1999.
- Kwiatkowski, Robert. *Tradycje i współczesność 4. Zielonogórskie Pułku Przeciwlotniczego*. Żagań: Oficyna Wydawnicza DEKOGRAF, 2016.
- Lis, Tomasz. *Wielki finał. Kulisy wstępowania Polski do NATO*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 1999.
- Mickiewicz, Piotr. *Polska droga do NATO. Implikacje polityczne i wojskowe*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005.
- Mordawski, Hubert, i Andrzej Paściak. 3. *Korpus Obrony Powietrznej 1957–2007*. Wrocław: Oddział Społeczno-Wychowawczy Dowództwa Sił Powietrznych, 2007.
- NATO Vademecum*. Warszawa: Wydawnictwo Bellona, Biuro Prasy i Informacji MON, 1995.
- Otłowski, Tomasz. *Polska w procesie integracji z NATO i Unią Zachodnioeuropejską 1991–1998*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1998.

- Pacuła, Przemysław. „10 lat Polski w NATO – co dalej?”. *Bezpieczeństwo Narodowe*, nr 3 (11) (2009): 29–40.
- „Partnerstwo dla pokoju/Partnership for Peace”. *Przegląd Środkowoeuropejski* nr 9 (1994): 7–8.
- „Partnerstwo dla pokoju/Partnership for Peace”. *Przegląd Środkowoeuropejski* nr 12/13 (1995): 5–7.
- Paściak, Andrzej. „Zachęta” i „Sparta”. *Zarys historii 35. Batalionu radiotechnicznego we Wrocławiu (1974–1998)*. Wrocław: Fundacja Otwartego Muzeum Techniki, 2017.
- Pawlica, Edward, Wiesław Bolesław Łach, i Dariusz Godlewski. *1 Mazurska Brygada Artylerii im. gen. Józefa Bema. Tradycje i współczesność*. Olsztyn: 1 Mazurska Brygada Artylerii, 1998.
- Piątkowski, Krystian. „Wojskowe aspekty integracji Polski z NATO”. W *Bezpieczeństwo europejskie. Koncepcje, instytucje, implikacje dla Polski*. Red. Jacek Czaputowicz, 211–223. Warszawa: Ararat, 1997.
- Płaczek, Janusz. *Miejsce wydatków wojskowych Polski na tle wydatków wojskowych państw NATO*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2002.
- „Polska droga do NATO”. *Przegląd Rządowy* 94, nr 4 (1999): 77–104.
- Przeperski, Michał. *Dziki Wschód. Transformacja po polsku 1986–1993*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2024.
- Rohr-Garztecki, Marek. „Długi cień historii. Kontrola cywilna a efektywność polskich sił zbrojnych”. *Przegląd Politologiczny*, nr 2 (2021): 145–162. <https://doi.org/10.14746/pp.2021.26.2.10>.
- Rybak, Jarosław. *Lubliniec.pl. Cicho i skutecznie. Tajemnice najstarszej jednostki specjalnej Wojska Polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Creatio PR, 2011.
- Rykowski, Zbigniew W., i Jolanta Winiarska. „Społeczny odbiór procesów integracji z NATO i Unią”. W *Bezpieczeństwo europejskie. Koncepcje, instytucje, implikacje dla Polski*. Red. Jacek Czaputowicz, 265–288. Warszawa: Ararat, 1997.
- Sakson, Andrzej. „Stosunek społeczeństwa polskiego do bezpieczeństwa kraju i przystąpienia do NATO”. W *Interesy bezpieczeństwa w Europie. Polska–Rosja–Niemcy*. Red. Jadwiga Kiwerska, 25–32. Poznań: Instytut Zachodni, 1996.
- Saletra, Wojciech, i Marek Betiuk. *Od Układu Warszawskiego do NATO. Polityka obronna RP w latach 1989–2004*. Łódź–Kielce: ArchaeGraph Wydawnictwo Naukowe, 2020.
- Samarcew, Marek, i Krzysztof Wołodkiewicz. „Rola 1. Warszawskiej Dywizji Zmechanizowanej im. Tadeusza Kościuszki w kształtowaniu nowego oblicza Sił Zbrojnych w latach 1990–1999”. W *1. Dywizja Kościuszkowców w służbie Sił Zbrojnych i społeczeństwa. Wybrane aspekty*. Red. Bogusław Bębenek, 145–183. Pułtusk: Wydawnictwo Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor, 2023.
- Simon, Jeffrey. *Demokratyczna transformacja systemu obronnego Polski a rozszerzenie NATO*. Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995.
- Sokołowski, Adam. „«Morskie» epizody polsko-niemieckiej współpracy wojskowej w latach 90. XX wieku”. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego* 9, nr 1 (2015): 161–170.
- Stańczyk, Konrad, red. *Wybrane problemy finansów publicznych. Finanse wojska*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2009.

- Stefanowicz, Janusz. „Kontekst polityczno-wojskowy”. W *Polska-NATO. Wprowadzenie i wybór dokumentów 1990–1997*. Red. Janusz Stefanowicz, 7–30. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 1997.
- Stepek, Wojciech. „Siły Zbrojne RP a interoperacyjność ze strukturami Sojuszu Północnoatlantyckiego”. W *NATO w systemie bezpieczeństwa europejskiego*. Red. Erhard Cziomer, 37–46. Kraków: Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, 1999.
- Surmacz, Artur. *25 lat 21 Brygady Strzelców Podhalańskich w służbie Sił Zbrojnych RP i Podkarpacia*. Rzeszów: 21 Brygada Strzelców Podhalańskich, 2018.
- Szlaifer, Henryk. „Partnerstwo dla Pokoju, Rosja i falstart w dyskusji nad koncepcją bezpieczeństwa europejskiego”. *Sprawy Międzynarodowe* 47, nr 2 (1994): 5–12.
- Szmyd, Zofia. „Kalendarium wydarzeń Polska-NATO”. *Sprawy Międzynarodowe* 52, nr 1 (1999): 147–170.
- Szumski, Henryk. „Bilans funkcjonowania Sił Zbrojnych RP w NATO oraz misji pokojowych”. *Myśl Wojskowa* 56 (82), nr 6 (611) (2000): 5–20.
- Szymańska-Klich, Anna. „10 lat Polski w NATO”. *Krakowskie Studia Międzynarodowe* 6, nr 3 (2009): 169–180.
- Świetlicki, Bogusław. „Podwójna rola Partnerstwa dla Pokoju”. W *Rozszerzenie NATO, Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie*, 49–66. Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995.
- Świetlicki, Bogusław, i Piotr Włodarski. „Drugi rok współpracy w ramach Partnerstwa dla Pokoju”. W *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1996*. Red. Barbara Wizimirska, 93–98. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1996.
- Świetlicki, Bogusław, i Piotr Włodarski. „Współpraca wojskowa w ramach Partnerstwa dla Pokoju”. W *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1995*. Red. Barbara Wizimirska, 65–70. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1995.
- Tabor, Marek. „Polska w Sojuszu Północnoatlantyckim”. W *Polska w organizacjach międzynarodowych*. Red. Stanisław Parzymies i Irena Popiuk-Rysińska, 69–91. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2002.
- Towpik, Andrzej. „Kilka uwag o źródłach sukcesu”. W *Polska polityka bezpieczeństwa 1989–2000*. Red. Roman Kuźniar, 571–586. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2001.
- Towpik, Andrzej. „Polska polityka bezpieczeństwa okresu transformacji. Droga do NATO”. W *NATO. W dwadzieścia lat po akcesji. Wspomnienia, analizy, pytania, wnioski*. Red. Małgorzata Winiarczyk-Kossakowska, Sabina Sanetra-Półgrabi i Paweł Skorut, 25–35. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2020.
- Trejnisi, Zenon. „Meandry w kwestii cywilnej kontroli nad Siłami Zbrojnymi w RP po 1989 roku”. *Studia Orientalistyczne* 11, nr 4 (24) (2022): 9–39. <https://doi.org/10.15804/so202240>.
- Turczyński, Paweł. *15 lat Polski w NATO. Aspekty polityczne, prawne i militarne*. Warszawa: Bellona, 2015.
- Turkowski, Andrzej, oprac. *Akces. Polska droga do NATO 1989–1999*. Warszawa: Fundacja Ośrodka Karta, 2024.
- Waszczykowski, Witold. „Polska w partnerstwie z NATO”. W *NATO Vademecum*, 219–247. Warszawa: Wydawnictwo Bellona, Biuro Prasy i Informacji MON, 1995.

- Wągrowska, Maria. *Partnerstwo dla pokoju*. Warszawa: Biuro Prasy i Informacji MON, 1994.
- Wieczorek, Paweł, i Piotr Kłudka. *Droga Polski do NATO – próba bilansu*. Warszawa: Biuro Prasy i Informacji MON, 1997.
- Winiarczyk-Kossakowska, Małgorzata. „Droga Polski do NATO. Od «początku końca» Układu Warszawskiego do Independence, Missouri”. W *NATO. W dwadzieścia lat po akcesji. Wspomnienia, analizy, pytania, wnioski*. Red. Małgorzata Winiarczyk-Kossakowska, Sabina Sanetra-Półgrabi i Paweł Skorut, 61–78. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2020.
- Włodarski, Piotr. *Polska wobec Partnerstwa dla Pokoju*. Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995.
- Wojtaszczyk, Konstanty A., i Jerzy M. Niepsuj, red. *NATO a Europa Wschodnia. Rozszerzenie NATO na Wschód – ostatnie wyzwanie europejskie XX wieku*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 1998.
- Wójcik, Zdzisław. „Military standardy Sojuszu Północnoatlantyckiego”. W *NATO w systemie bezpieczeństwa europejskiego*. Red. Erhard Cziomer, 25–36. Kraków: Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, 1999.
- „Współpraca z NATO”. *Przegląd Środkowoeuropejski* nr 12/13 (1995): 15–17.
- Wyszyński, Łukasz. „Geopolityczne znaczenie Marynarki Wojennej w polityce bezpieczeństwa Polski w latach 1990–1999”. *Colloquium. Pedagogika – Nauki o Polityce i Administracji* 11, nr 4 (2019): 87–112. <https://doi.org/10.34813/14coll2019>.
- Zalewski, Jerzy. *Wojsko Polskie w przemianach ustrojowych 1989–2001*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2002.
- Zieliński, Marek, i Jan Sosnowski. *Zarys historii 34. Brygady Kawalerii Pancernej (1944–2015)*. Żagań: Oficyna Wydawnicza DEKOGRAF, 2016.
- Zieliński, Tadeusz. „Transformation of the Polish Armed Forces: A Perspective on the 20th Anniversary of Poland’s Membership in the North-Atlantic Alliance”. *Kwartalnik Bellona*, nr 1 (700) (2020): 33–47. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.0213>.
- Zielke, Krzysztof. „Polska droga do NATO”. W *Bezpieczeństwo europejskie. Koncepcje, instytucje, implikacje dla Polski*. Red. Jacek Czaputowicz, 191–209. Warszawa: Ararat, 1997.
- Zuziak, Janusz. „Droga Polski do NATO”. W *10 lat Polski w NATO*. Red. Aleksandra Skrabacz, 40–62. Warszawa: Centralna Biblioteka Wojskowa, 2009.
- Zuziak, Janusz. „Od Układu Warszawskiego do NATO. Droga Polski do Sojuszu Północnoatlantyckiego” W *20 lat Polski w NATO. Oczekiwania i rzeczywistość*. Red. Anna Zasuń i Janusz Zuziak, 25–45. Częstochowa: Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza, 2020.
- Żebrowski, Andrzej. *Kontrola cywilna nad Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej Polskiej*. Biblioteka Wiedzy Wojskowej. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 1998.
- Żurawski vel Grajewski, Przemysław. „Wojsko Polskie jako instrument polityki zagranicznej i budowy pozycji międzynarodowej Rzeczypospolitej w latach 1992–2023”. *Bezpieczeństwo Narodowe* nr 43 (2023): 129–167. <https://doi.org/10.59800/bn/176737>.

STRESZCZENIE

Tomasz Leszkowicz, „Droga do NATO” a historia Wojska Polskiego lat dziewięćdziesiątych. Przegląd literatury w ćwierćwiecze akcesji

Badania nad historią Wojska Polskiego po 1989 r. pozostają wciąż na podstawowym stopniu zaawansowania. Jak dotąd prowadzone były one w większości przez politologów i przedstawicieli nauk o bezpieczeństwie. Specyfikę tego zjawiska bardzo dobrze pokazują publikacje związane z problematyką „drogi do NATO”, rozumianej jako proces transformacji sił zbrojnych, ich dostosowywania do standardów sojuszniczych i przybliżania polskiej armii do partnerów z Zachodu. Publikacje z lat dziewięćdziesiątych czy początków XXI w. opierają się w większości na dokumentach strategicznych lub prawnych, a autorzy dzięki wiedzy insiderskiej tworzą opis o charakterze ogólnym i w wielu przypadkach (i z różnych przyczyn) ubogi w faktografię. Tematyka wojskowa słabo obecna jest też w opracowaniach dotyczących aspektów polityczno-dyplomatycznych. Pozostawia to wolne pole badawcze dla badań historycznych, opartych zarówno na już wykorzystanych źródłach, jak i materiałach dotąd słabo eksploatowanych.

Słowa kluczowe: NATO, Wojsko Polskie, III RP

SUMMARY

Tomasz Leszkowicz, “The Road to NATO” and the History of the Polish Armed Forces in the 1990s: A Literature Review Twenty-Five Years after Accession

Historical research on the Polish Armed Forces after 1989 remains at an early stage of development. To date, most studies have been conducted by political scientists and scholars in security studies. The specific nature of this trend is particularly evident in publications concerning Poland’s so-called “road to NATO”, understood as the process of military transformation, adaptation to alliance standards, and alignment of the Polish armed forces with their Western counterparts. Publications from the 1990s and early 2000s are primarily based on strategic or legal documents, and their authors, due to insider knowledge, tend to provide general descriptions that often lack detailed factual information (for various reasons). Moreover, military themes remain underrepresented in studies concerning political and diplomatic dimensions. This leaves significant room for further historical research, drawing on both available sources and materials that have thus far been insufficiently explored.

Keywords: NATO, Polish Armed Forces, Third Polish Republic

ZUSAMMENFASSUNG

Tomasz Leszkowicz, „Der Weg zur NATO” und die Geschichte der polnischen Armee in den 1990er Jahren. Literaturübersicht zum 25-jährigen Jubiläum des Beitritts

Die Forschung zur Geschichte der polnischen Armee nach 1989 befand sich noch immer in einem grundlegenden Stadium. Bislang wurde sie überwiegend von Politikwissenschaftlern und Vertretern der Sicherheitsforschung durchgeführt. Die Besonderheit dieses Phänomens wird sehr gut durch Veröffentlichungen zum Thema „Der Weg zur NATO” verdeutlicht, verstanden als Prozess der Transformation der Streitkräfte, ihrer Anpassung an die Standards der Allianz und der Annäherung der polnischen Armee an ihre westlichen Partner. Die Veröffentlichungen aus den 1990er Jahren oder dem Beginn des 21. Jahrhunderts basieren größtenteils auf strategischen oder rechtlichen Dokumenten, und die Autoren erstellen dank ihres Insiderwissens eine allgemeine Beschreibung, die in vielen Fällen (und aus verschiedenen Gründen) wenig Fakten enthält. Militärische Themen sind auch in Studien zu politischen und diplomatischen Aspekten kaum vertreten. Dies lässt Raum für historische Forschung, die sich sowohl auf bereits genutzte Quellen als auch auf bisher wenig beachtete Materialien stützt.

Schlüsselwörter: NATO, Polnische Armee, Dritte Polnische Republik